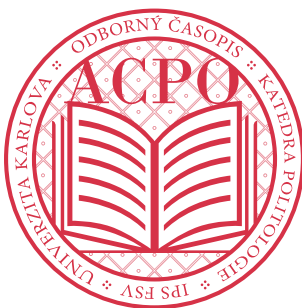

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

RECENZOVANÝ ČASOPIS | PEER-REVIEWED JOURNAL

2023 | Vol. 15 | No. 2 | ISSN 1803-8220

KUNŠTÁT, Daniel (2023). Korelace názorů pamětnické veřejnosti na komunistický režim a jejich současného politicko-ideového ukotvení. *Acta Politologica*. Vol. 15, no. 2, pp. 1–31.
https://doi.org/10.14712/1803-8220/26_2022

Published: 30/05/2023

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

This article is protected by copyright. Copying and use of its content and presenting it as original research without proper citation is plagiarism, which is subject to legal sanctions.

Katedra politologie Institutu politologických studií
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Department of Political Science, Institute of Political Studies
Faculty of Social Sciences, Charles University

Korelace názorů pamětnické veřejnosti na komunistický režim a jejich současného politicko-ideového ukotvení¹

Daniel Kunštát²

Abstract:

Understanding the process of genesis and formation of political identities is a compelling theme of political science and sociological analysis not only of the electoral behavior, but also of the manner and forms of political participation and the nature of political culture. The aim of the article is to describe and explain the interrelationship of the dimensions of historical consciousness on the formation of political identities in the Czech Republic. The basic research hypothesis is that political identities of the population aged 40 and over differ with respect to patterns of historical consciousness and related sociodemographic characteristics. Based on the general hypothesis, we formulated three specific hypotheses: 1. differences in political identities result from historical consciousness measured in terms of its various dimensions and related sociodemographic characteristics. And consistently, memory of the past is influenced by current political attitudes, regardless of self-expression or sociodemographic characteristics. 2. It is possible to identify several different patterns of historical consciousness, i.e., there are some significant communalities in respondents' relationship to the dimensions of historical consciousness. 3. It is possible to relate different patterns of historical consciousness to different political identities.

Key words: *Political identities; communism; Czech Republic; historical consciousness*

Úvod

„Odkud“ přicházíme, předurčuje to, „kam“ směřujeme. Člověk je doslova „zapuštěn do dějin“. Nežije jen přítomností, ale, mimo jiné v názorech na *res publica* - a na ně navázané politické (volební) afiliace -, si s sebou nese dějinný otisk, kontinuitu paměti, svoji vlastní životní minulost a představy o ní, i minulost své země. Historická ukotvení politických postojů můžeme považovat jednu z významných dispozic, která nás zakládá jako *zoon politikon*.

Vycházejí z předpokladu, že specifické historické vědomí predestinuje určitou politickou mentalitu, reflektuje tento text vztah „paměti a politiky“, resp. vazby paměťových vzorců na formování specifických politických (stranických, ideologických) identit. Jinak řečeno, chceme poukázat na existenci zřetelné relace mezi konstrukcemi obrazů minulosti³

¹ English title: Correlation of the views of the memorial public on the communist regime and their current political-ideological anchoring

Studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu č. 18-27669S „Paměti komunismu: formování politických identit v závislosti na konstrukcích historické paměti“.

² PhDr. Daniel Kunštát, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, vysoká škola CEVRO Institut (Jungmannova 17, 11000 Praha 1). Kontakt: daniel.kunstat@vsci.cz. ResearcherID: HSI-1686-2023.

³ V pokusu zrekonstruovat „obrazy minulosti“ jsou v sociologických šetřeních pokládány otázky na hodnocení minulosti a minulá fakta, což s sebou zcela přirozeně přináší určitá úskalí spojená s rozpomínáním na relativně

a současnou politickou identitou: politickými hodnotami a postoji, stranickou identifikací, mírou politické participace, ideologickým sebezařazením etc.,⁴ přičemž tyto odlišné vzorce mohou pomoci osvětlit rozdíly v preferencích politicko-ideologických proměnných nejen mezi jednotlivými sociodemografickými skupinami (z hlediska klíčových znaků jako je věk, vzdělání, socioekonomický status, region či velikost místa bydliště), ale i v mezinárodní komparativní perspektivě, totiž ve srovnání se zeměmi s kontinuální demokratickou tradicí.⁵

Paměť, dějiny a politická identita

Pojmy jako historické (kolektivní) vědomí či historická paměť nejsou v odborné literatuře ani ve společenském diskurzu vždy zcela pregnančně uchopeny. Obvykle však odkazují k historicko-narrativní konstrukci a reprezentaci historických významů v oblasti lidského myšlení, ke klíčovým otázkám existence společnosti: k jejím kořenům, dějinám a zejména pak, s příslušnými politickými konotacemi, k odrazu těchto skutečností v myslích současníků. Chápeme je široce jako sumu obecných dojmů a představ o minulosti, tj. hodnotících pohledů na dějiny vlastního národa či země, ať už založených na recepci odborných poznatků, nebo na laickém, „ahistoriografickém“ povědomí⁶, kterými disponuje konkrétní sociální skupina či jednotlivec. Významnou složkou paměti jsou určité (často poměrně vágní a zjednodušující) představy o charakteru a průběhu dějinného procesu a také o vazbách mezi minulostí (ukládanou do kolektivní paměti), přítomností a budoucností, tedy uvědomění určitých souvislostí (resp. kontinuity, diskontinuity a změny). Paměť je vyústěním v minulosti utvořených příběhů do dneška a zároveň vtiskáváním současného do vlastní dějinné recepce (Pešková 1998; Nora 1998; Assmann 2001; Straub 2005; Andrews 2007; Halbwachs 2010; Maslowski, Šubrt 2014; Assmannová 2018).

Koncept kolektivní/historické paměti, jakkoliv veskrze nejednoznačný, vychází z předpokladu, že prožitky minulého jsou zásadně rekonstruovány tak, aby vyhovovaly přesvědčení a organizačním zákonitostem přítomných duchovních potřeb a vyjadřovaly sociálně podmíněné normy, postoje a modely jednání zakořeněné v současné individuální nebo skupinové identitě. Vzpomínky se tedy principiálně přizpůsobují našemu aktuálnímu vnímání. Porozumění minulému zakládá současné: Děje se tak na základě fragmentárního

vzdálenou minulost, selektivností paměti, dodatečnou stylizací apod.

⁴ Design otázek měřících politickou identitu vycházely z předchozích průzkumů vztahujících se k české společnosti, ale také z opakovaných komparativních šetření (např. Dalton 1988; Lewis 2000; Pollack 2003).

⁵ Typicky diference na pravo-levé škále, kdy v ČR dlouhodobě sledujeme (oproti tradičním demokraciím) větší „pravavicovou“ inklinaci mladších a vzdělanějších věkových skupin, naopak větší příchylnost k levici mezi staršími lidmi (podobně můžeme zmínit například odlišná schémata na základě štěpení město/venkov atd.).

⁶ Historicky ukotvené představy nejsou určovány pouze sledem objektivních událostí, ale jsou také odrazem toho, jakým způsobem k nim členové konkrétní skupiny orientují své životy a jak je chápou. Problém kolektivní paměti odkazuje k rozdílu mezi *historií* ve smyslu vědecky fundovaného poznání (institucionalizované, normativní „učebnicové“ podoby) a *pamětí*, nevědeckým vzpomínáním jakožto osobní verzí minulosti. Historiografické porozumění předpokládá schopnost faktografické neutrality, strukturovaných distancovaných postojů, akceptaci komplexnosti, víceznačnosti a kontextuálního rámce historie. Jednotlivec ovšem přistupuje k historii s originálními dispozicemi a znalostmi, které jeho paměť (často nehistorickou, do jisté míry až anti-historickou, zjednodušující) neodvratně „privatizují“. Jedinec, ale i sociální skupina, zkrátka disponují určitou představou o minulosti, která se může radikálně lišit od poznání historiků či politologů nebo třeba „většiny“, neboť pracují s úzkým zlomkovitým výsekem historických skutečností, které navíc často deformují, filtrují a interpretují.

rozvzpomínání, kdy určité události jsou vypuštěny, nebo dokonce tabuizovány, některé reinterpretovány, zdůrazněny či glorifikovány ve světle současné (sociální) zkušenosti.

Jako základní teoretické východisko může posloužit koncept sociálně konstruktivistické podmíněnosti vzpomínání (Seixas 2004; Rüsen 2004), kdy se každá vzpomínka utváří v podobě aktualizovaných obrazů nepřítomných věcí a přizpůsobuje je požadavkům *tady a teď*. Historická paměť/vědomí je tedy společensky podmíněným fenoménem, napojuje se na sociální skupinu a je jedním z projevů její mentality, „charakteru“ či identity.⁷ Podléhá současným životním situacím a zároveň slouží jako specifický orientační modus směrem k budoucnosti. Není tedy invariantní entitou, nýbrž má sama historicky proměnlivý charakter na základě aktuálních společensko-politických poměrů.

Prostor paměti jako kontinuity kolektivně sdíleného vědomí obsahuje sumu symbolických a verbálních konvencí a do procesu vzpomínání se dostává pouze to, co má vztah k přítomným životním hodnotám a kognitivním procesům. Historické vědomí/paměť coby individuální a zároveň i kolektivní nositel otisků dějinných událostí pak tvoří sociokulturně strukturovaný orientační rámec, pomáhající uvědomování sebe sama. Představuje složitý systém, podle něhož se v procesu sociálního zapomínání odlišuje banální či nepodstatné (a tedy zapomenutelné, někdy ve smyslu určité „kolektivní amnézie“) od důležitého a podstatného (a zapamatovatelného). Selektivně vybíráme jen ty historické události a vzpomínky na ně, které jsou významné pro další existenci a kontinuitu vlastní sociální skupiny (národní, politické atd.).

Individuální dějinná vzpomínka je výsledkem vysoce komplexních komunikačních procesů, je médiem kolektivní paměti a odráží pozici jednotlivce v daném sociálním kontextu. Každý z nás ji sice považuje za vlastní, ve skutečnosti i vzpomínky ryze osobní povahy mají svůj původ v myšlení skupiny. Vzpomínáme jako jednotlivci, ale naše individuální paměť se neustavuje se sama o sobě. Formulujeme se ve vazbě na sociální prostředí a jeho skupinové referenční rámce, v interakci s druhými. Minulost přitom v individuálních pamětech není konzervována, nýbrž je v každém okamžiku neustále restaurována z hlediska přítomného, v napětí mezi dílčími individuálními představami, kolektivními tradicemi, interpretačními kódy a výkladovými osnovami dějin, které za důležité považuje sociální skupina, k níž jednatel patří a s níž se identifikuje (Halbwachs 2009: 50-92; Šubrt, Pfeiferová 2010: 13-17; Šubrt 2011: 136).

Historické vědomí/paměť se z badatelského hlediska jeví jako mnohoznačné, nicméně nás může upozornit právě na prvky kontinuity i v procesech dramatických kulturních změn. S odkazem na Gadamerův (1994) pojem „působící dějiny“ tento element *dějinné kontinuity*, která si nakonec výsledky většiny „revolucí“ nenápadně přetaví k obrazu svému, vyzdvihneme. Revoluce jako náhlý, radikální rozchod s „minulým“ a nastolení „nového“, je iluzí. Přejít k demokracii i další vývoj pluralitního systému v mnohém naznačují *koexistenci prvků kontinuity s inovacemi* (Kunc 2000), charakteristickou pro všechny velké systémové změny. I ve vnějškově odlišných systémových kulisách se stále potýkáme s fixovanými vazbami z předrevolučních časů. „Husákovský svět“ vytrvale ovlivňuje hodnoty, politické rozhodování a sebe-chápání společnosti, jejíž identitu v mnohém tvarují historizující diskuse o „smyslu“ přechodu k demokracii a nástupu nového pluralitního uspořádání.

⁷ Historické vědomí/paměť je utvářeno spolupůsobením několika komponent: prožité historické zkušenosti (osobně prožité nebo předávané v interpersonálním kontaktu); „státní ideologie“ (každý režim využívá historickou argumentaci ke své legitimizaci); vědění produkovaným dějepiscem a kolektivní (skupinovou) pamětí či mentalitou. Každý ukládáme během života vlastní historické zkušenosti, máme jiný hodnotový žebříček, pocházíme z jiného prostředí. Kromě toho zohledňujeme zdroje „nadindividuální“, tj. „kodifikované“ informace platné v určité pospolitosti a vzájemně je spojujeme do subjektivní sítě vztahů.

K důsledkům komunistického režimu a k událostem v období demokratické tranzice je v tomto smyslu i dnešní společnost (zejména ta její část, která byla politicky socializována před rokem 1989) psychologicky pevně připoutána. Je dědicem *celých* dějin, reality a mentality komunismu v řadě nejpřednější (ačkoliv například často zmiňovaný sklon k pasivitě a cynismus vůči vysoké politice nemůže zastírat průhled k hlubším vývojovým tendencím a kontinuitám: „antipolitická“ *pasivní rezistence* je v české společnosti zakořeněna minimálně od Rakouska a s komunismem - s jeho programatikou či jako s režimem - nemá kauzálně mnoho společného).⁸ Komunismus zanikl institucionálně, přebývá však dál v jiných formách, zdaleka nejen v emblematické podobě komunistické strany. Sociální vlákna návaznosti, mezi „democracií“ a „totalitou“, jakási normalizační rezidua, jsou nepřehlédnutelná a naše současnost bezpochyby neudělala definitivní tečku za dosti specifickou, sofistikovanou normalizační diktaturou.

Typickým rysem první fáze každého „posttotalitního“ období je to, že legitimita demokratického řádu se do určité míry zakládá na *negaci překonané minulosti*, na jejím zavržení. Prakticky okamžitě dochází v různých dimenzích k radikálnímu odetnutí se od nedávných dějin a rétorickému odsouzení celého čtyřicetiletí komunismu (Holý 2001; Vašíček, Mayer 2008; Mayer 2009; Pithart 2009; Gjuríčová, Kopeček 2011). Formování kontradiktivity po přechodu k demokracii se koncentruje kolem klíčového úsilí: minulost se historicky rekonstruuje tak, aby byla zbavena své normativní síly a autority a zároveň způsobem, aby autorizovala přítomnost i budoucí naděje.

Veřejné mínění však v hodnocení minulého režimu zůstalo do značné míry rozpolcené (Kunštát 2014; Šubrt, Vinopal, Hampl, Pullmann 2012). Nejdeme v něm i patrné stopy po nostalgickém vzpomínání, které eroduje veřejným prostorem zhusta prostupující sklon poněkud trivializovaně vysvětlovat historii na pozadí absolutní démonizace a nekompromisní delegitimizace „totalitního nepřítele“ (začasté ruku v ruce s idealizací přítomnosti, tj. normativní a institucionální superiority demokracie). V tom ostatně spočívá ústřední paradox české debaty o minulosti: Převažující veřejný diskurz na jedné straně „mluví“ o komunismu téměř jako o monstrózním, bezprecedentním zlu, a o roce 1989 jako o „konci dějin“, na straně druhé individuální i skupinové paměti připouštějí existenci lecčeho dobrého nebo dokonce relativizují zločinnou podstatu komunismu.

Rozporná mnohoobraznost, ba protikladnost různých pamětí komunismu, relativita historických pravd i existence osobních narácí minulosti jsou zkrátka každodenní žitou realitou. Jednotlivci, rodiny i různé socioekonomické skupiny uchovávají specifickou rétoriku historické paměti a „vypráví“ svůj originální předrevoluční příběh, „svůj komunismus“. A každý bude trochu jiný; pro jednoho asociuje hospodářskou devastaci a útlak, pro jiného osobní vzestup na společenském žebříčku, sebeuplatnění a hmotné zajištění.

⁸ Ve všech postsocialistických státech viditelně existuje fázové zpoždění mezi změnou systému (pravidel a institucí) a odpovídající změnou politické kultury (hodnotových stereotypů a orientací). Ze sociologických šetření například plyne, že i v české společnosti přetrvává, podobně jako v rámci komunistického paternalismu, jakási široce sdílená pasivní rezistence vůči politickému systému, nedostatek zájmu o aktivní angažmá ve veřejném životě a rozdělení na „my“ (svět bezmocných, obyčejných občanů) a „oni“ (svět mocných, svět politiky a politiků). V návaznosti např. na Roberta Putnama (1993) někteří autoři hovoří o tzv. odcizené politické kultuře. Komunistické dědictví podle všeho ještě prohloubilo dřívější vzorce historicky formované již od národního obrození: nezájem o politickou sféru, neochotu vstupovat do veřejných interakcí, spolupracovat s oficiální politikou a orientaci na privátní život, oddělený od sféry veřejné: jedinec odmítá politický systém nebo jeho části, vůči vládě je cynický, podezřívavý a emocionálně negativně naladěný a nevěří, že by politická akce mohla přinést kýžené benefity (Bayer, Kabele 1997; Večerník 1998; Klicperová -Baker 2007).

Dějiny státního socialismu nelze zaměňovat s dějinami útlaku, navzdory tomu, že mnozí mají tendenci léta komunismu zpětně redukovat hlavně na prožitá utrpení a politické zločiny a na tomto základě konstruovat obraz minulosti. Jeho plasticita ovšem musí být doplněn uvědoměním si každodennosti života „obyčejných lidí“, který nezřídka probíhal relativně nezávisle na režimu, v němž žili. Násilí sice a politické represálie jsou s roky 1948-1989 bytostně spjaty, ale na místo podobného svorníku či verze komunismu bychom mohli dosadit i jiné rozměry minulosti, třeba svět bezpečí, sociálních jistot či záruku zaměstnanosti.⁹

Cosí jako konzistentní a statická „paměť národa“ ve vztahu ke komunismu neexistuje. Česká společnost je vskutku velmi intenzivně *rozdělena minulostí* (Gjuričová, Kopeček 2011). Reálně sledujeme pluralitu historických pamětí, kdy komunistické období nezanedbatelná část společnosti nevnímá jako jednoznačně uchopitelnou nediferencovanou totalitu. Často zde neodhalíme žádnou tragiku, zkažené životy, křivdy, zatrpklost, uvědomělé motivy viny a výčitek svědomí. Dokonce nenajdeme ani stopy po tiché bezmoci v čase normalizace, tedy ve (zdánlivě) nejtraumatičtější a pro většinu pamětníků nejsnáze „rozvzpomínané“ etapě režimu.

Autobiografická svědectví a vzpomínky současných protagonistů rozrušují nebo přímo popírají představu „totalitní“ éry jako nestrukturovaného celku. Individuální paměti (a jejich kolektivní agregáty v podobě veřejného mínění) se často ocitají v evidentním rozporu se schematickým vnímáním komunistické historie jako kontinuálního, všeobjímajícího útisku či s koncepcí dějin postavenou na představě *externí* moci, jež utlačovala společnost. Veřejné mínění se jako paměťové paradigma symbolicky organizující veřejný prostor vskutku neprojevuje v dichotomických kategoriích typu totalita versus demokracie, spravedlnost/nespravedlnost, svoboda/útlak. Veřejnost zkrátka „nemluví“ ostře dualistickým jazykem a na současnost pohlíží s ohledem na vlastní, třeba i neproblematickou minulost, autenticky prožitou, nebo jinak zprostředkovanou.

Mluvit o komunistické minulosti vždy znamená vstoupit do prostoru, v němž spolu soupeří různé pravdy a vzpomínky. Režim nemohl dokázat zcela znehodnotit obyčejné lidské životy. Komunismus byl „příběhem bezpráví“, ale měl zároveň mnoho dalších dimenzí. Rozsáhlá část populace zažívala v jádru dobré časy, kdy se v jejich životě nic dramatického nedělo. Byly vytýčeny poklidným rodinným životem a velkoryse pojednaným volným časem, stráveným s přáteli nebo věnovaným zájmům a zálibám. Pro mnohé šlo o období ekonomického zlepšení, sociálního vzestupu a „pohodlného života“, politiku a soukromí striktně oddělili a o nic „veřejného“ se nestarali.

Ve všech postkomunistických státech včetně České republiky dlouho platily obdobné volební vzorce, kdy starší voliči častěji hlasují pro (post/komunistické) strany a udržení statu quo. To by mohlo poukazovat na důležitý vliv kontextově specifické politické socializace voličů, kdy je každá generace ovlivněna odlišnými a různě důležitými historickými zkušenostmi, které sehrávají významnou socializační roli, a jako takové mají vliv na její politické postoje a chování. Mohou fungovat jako zdroj formování specifické generace, jež dospívá v dané době a podléhající vlivu těchto událostí (Linek 2008). V našem kontextu můžeme

⁹ Někteří autoři mladší generace (Pullmann 2011; Kolář, Pullmann 2016) právem revidují mainstreamový konvenční pohled (zejména) na poslední léta komunismu. Zpochybňují výhradně materiální formy získávání poslušnosti, ať už jde o různé podoby represe nebo ekonomickou závislost. Normalizační režim stál nejen na formalizované „tvrdé“ moci, ale i na širokém konsenzu a aktivní participaci, tedy rozsáhlé společenské podpoře. Dlouhodobá stabilita nemohla vystačit pouze s oportunistickým přijetím souhlasu, ale musela se též opírat o určitou sdílenou shodu na legitimitě reálného socialismu. Významná část společnosti přesvědčení o správnosti statu quo přijala za své nejen proto, že daný pořádek je pro ni výhodný, ale také v autentické víře, že vystihuje „přirozený“ zájem všech i objektivní povahu skutečnosti.

identifikovat především dva klíčové dějinné zlomy s dalekosáhlými důsledky, okupací přerušené Pražské jaro a následnou normalizaci a zejména přechod k demokracii v roce 1989. Teze o významném účinku těchto historických momentů v zásadě podporují některé provedené výzkumy.¹⁰ Jde o dějinné křižovatky, které ve vědomí občanů nejvíce rezonují a zřejmě mají určující vliv na tvarování současných politických názorů.

Český politický prostor se stabilizoval do podoby blízké většině západních států již v polovině 90. let. To časově souvisí s konsolidací socioekonomické konfliktní linie jako dominantní linie politického konfliktu, kdy se razantněji uplatňuje vliv sociálního rozvrstvení, resp. třídního hlasování na volební chování (Vlachová, Matějů 1998a, Vlachová, Matějů 1998b; Novák, Vlachová 2001; Fiala, Hloušek 2003; Hloušek, Kopeček 2004; Smith, Matějů 2011). Politické strany se postupně vcelku jasně vymezily v klasické pravolevé dimenzi stranického soupeření a stranických identifikací, které odpovídají struktuře sebezařazení voličů jednotlivých stran na ose levice - pravice (Hloušek 2000; Hloušek, Kopeček 2008; Chytilík, Eibl 2011). Z dalšího vývoje českého stranického prostoru nejméně od druhé dekády milénia je nicméně zcela patrné, že (i v souladu s globálními trendy) dramaticky postupuje deideologizace politiky. A v důsledku toho dochází i k rozmlžení volebních vzorců na základě čitelné pravo-levé identifikace tak, jak byly ustaveny v 90. letech. Na scénu se dostává nový typ stran, kterým schází jakákoliv zřetelná konvenční ideologie či volba klientely.

Posilování vazby mezi sociálními třídami, volebním chováním a krystalizací politických hodnot, tedy třídní hledisko, samozřejmě není jediným faktorem strukturujícím (z hlediska veřejného mínění) český politický prostor. Vedle této stále nepominutelné tradiční socioekonomické štěpící linie levice – pravice do stranickopolitické identity voličů nezávisle a s různou intenzitou vstupují faktory, které se týkají například názorů na politický a ekonomický vývoj po roce 1989 nebo zahraničně politické směřování. A v neposlední řadě také ty, které se vztahují k dimenzi podpory demokratického režimu, potažmo postojů ke komunistické minulosti (přičemž předpokládáme platnost hypotézy, že historická paměť jakožto důležitý prvek procesu etablování a posilování skupinové politické identity sehrává v politických systémech podstatnou formativní roli sociálně-kulturního vstupu).

Především se však v reakci na prohloubení sociální stratifikace konstituuje vícedimenzionální prostor politické orientace, v němž existují spojitě relevantní hodnotové škály: vedle tradiční pravolevé osy, „zejména „kulturně-politická“, axiologická (hodnotová) dimenze liberalismus – autoritářství. Pozadím jakékoliv politické afinity přitom není primárně hodnotové (ideologické) vnímání komunistického režimu a demokratické transformace, ale na individuální úrovni vytvářené a etablované „zájmové“ hodnocení historie i současnosti. Právě (socioekonomický) zájem jako klasická proměnná politických hodnot a postojů (cosi chápu jako „výhodnější pro mě a pro lidi jako já“) je zde tudíž nezřídka podstatou hodnotového postoje, který představuje (a politicky přetavuje) tradici minulého, „výhodnějšího“.¹¹

¹⁰ Ačkoliv polistopadový vývoj šel logicky k diferenciaci politických hledisek, samotný okamžik změny, rok 1989, je dosud vnímán většinou veřejnosti pozitivně (Šubrt, Vinopal 2010; Hampl, Vinopal, Šubrt 2011; Kunštát 2014). Listopad jedním z center dějinné paměti. Je zároveň naší nejbyťostnější současností, protože ji v praktickém slova smyslu zakládá (ústavně, psychologicky, právně, politicky).

¹¹ Připomeňme, že komunismus nepadl v důsledku „čisté“ revoluční exploze. Zhrotil se implozí, „propadl se do sebe“ v důsledku všeobecné ztráty víry v legitimitu moci a v synergii různých pohnutek (politických, ekonomických, sociálněpsychologických), které v určitém okamžiku spojila touha po radikálním řešení (Machonin, Tuček 1996; Suk 2003; Kalinová 2012). Klíčový byl pocit rozpadu „uspokojení“ každodenních tužeb, které občané výměnou za poslušnost získávali prostřednictvím přivlastněním ideologického rámce pro vlastní účely. Postupně došlo ke stagnaci až regresi ekonomického, technologického a kulturního vývoje, klesala životní

Demokratická revoluce měla tři zásadní důsledky: reorientaci na Západ, přechod k tržnímu kapitalismu a transformaci na pluralitní politický systém založený na svobodných volbách. Tyto konstanty se posléze přetavily v základní „postkomunistický“ historický konsenzus jak uvnitř politických sil, tak i v rámci veřejného mínění. Původní symbolická organizace veřejného prostoru se však významně mění už ve druhé polovině 90. let. Dochází k dramatické proměně vztahu občanů k politice a zároveň k proměně očekávání, kterou od politiky mají. Voliči se začínají kategorizovat na ty, kteří v procesu demokratického přechodu a ekonomické transformace získali (*winners*) a na ty, kteří se dostali do marginalizovaného postavení (*losers*). Tato dichotomie vyvěrá nejen z objektivního třídního zařazení, ale i ze subjektivních pozic a obav, z pocitu relativní deprivace. Všechny naznačené procesy přinesly - zdaleka nejen u nás - určitou (obecnou) ztrátu kredibility politických institucí (Sztompka 2004; Marková 2004; Galasińska, Galasiński 2010).

Ačkoliv je česká veřejnost stále většinou přesvědčena, že demokracie je nejlepší možný způsob vlády a nepožaduje jeho fundamentální změnu, původní důvěra v demokratický proces byla vystřídána výraznou kritičností. Skepse se projevuje rozšířenou nedůvěrou v politiku, politickou elitou a politické instituce, ale i ke způsobu, jak demokracie funguje. Došlo k prohlubování (institucionálního i individuálního) odcizení občanů od politiky, politické nespokojenosti založené na nízké specifické podpoře výkonnosti politické a ekonomické sféry a v důsledku toho i ke snížení legitimacy *konkrétního provozu* demokratického režimu. Éra revoluční euforie a idealistický demokratismus byly vystřídány *fází společenské deprese a kritického a nespokojeného demokratismu* (Linek 2010).

Legitimita režimu přestala kompenzovat v očích veřejného mínění tíživé sociální dopady; začal být pocítován kontrast mezi efektivností demokratizace a neefektivností ekonomické transformace a zavádění prosperujícího tržního hospodářství. Důsledky ekonomické reformy znamenaly existenční (a koneckonců i existenciální) úzkost pro velké společenské sektory. Vytvořila se autentická hrozba pro životní úroveň mnohdy i těch, kteří se v minulosti s komunistickým režimem výrazněji neidentifikovali. Došlo k rychlé erozi všeobecně rozšířené důvěry v budoucnost, k podlomení „transformačního entuziasmu“ připisovaného reformám a politickým elitám, které budovaly svůj profil na jejich zavádění.

Některé skupinové zájmy zůstaly definovány vzorci, institucemi a příznačné etatické sociální struktury autoritářského systému a v prostředí radikální systémové změny vytvořily základnu politických formací, které zachování starého režimu nebo jeho částí obhajují (zejména státem řízenou ekonomiku se silným sociálním rozměrem). V primárních skupinách, které se potýkaly s ekonomickými těžkostmi, nedisponovaly nebo po revoluci nově ztratily sociální či kulturní kapitál a obtížně se tudíž adaptovaly na logiku liberálního kapitalismu, zůstala výrazně zakořeněná tzv. socialistická mentalita, vyvolávající nostalgické vzpomínky na „staré dobré časy“ naplněné jistotami a elementárním pocitem bezpečí (Matějů, Vlachová 2000; Ekman, Linde 2005; Velikonja 2009).

úroveň i obecná kvalita života. Režim přestal být schopen poskytovat slibovaný spotřební komfort a prostor k uplatnění osobních ambicí. Na jeho pádu, který by přinesl očekávanou změnu sociálního statusu a zvýšení životní úrovně, se shodly v podstatě všechny relevantní sociální a profesní skupiny, snad s výjimkou vrstvy několika zevnitř moci působících jednotlivců privilegovaných rodin spřízněných s nomenklaturou. Jak pro vládnoucí třídu, tak ovládané občany se stal přítěží a tzv. rodinná kolonizace státu (Možný 1999) koncem 80. let narazila na strop svých možností. Vedle „idealistické“ chuti zbavit se (minimálně otravného) režimu spočívala důležitá revoluční motivace právě v socioekonomické, materiální rovině, nikoliv primárně v pohnutkách politických, v demokratických ideálech a touze po občanských svobodách. Byl to příslib blahobytu a vědomí, že kapitalismus nabízí mnohem více konzumních možností.

Pět segmentů pamětnické generace

Kvantitativní výzkum, z něhož vycházejí klíčové poznatky, byl proveden ve věkové kohortě pamětníků komunismu, tzn. mezi lidmi, kteří v době terénní šetření dosáhli věku alespoň 40ti let a staršími. To znamená mezi lidmi, u nichž předpokládáme reálnou politickou socializaci, resp. alespoň minimální míru nezprostředkované, autentické (osobní i společenské) zkušenosti s dobou před r. 1989 (byť u nejmladších ročníků zařazených do výzkumu tato socializace probíhala v juvenilním věku).¹² Věkovou strukturu dotázaných je možné členit do několika politických generací/kohort, narozených nejpozději do přelomu 70. a 80. let, které byly politicky socializovány v rozhodném období zhruba od 50. let do 90. let. Většina z respondentů tedy prožila značnou část svého produktivního života v normalizační éře, která tak představuje základní rámec sdílené generační zkušenosti.

Předmětem zkoumání byly základní proměnné „paměti“ komunismu ve vztahu k utváření polistopadových politických identit neboli historické komponenty těchto identit. Tedy to, jak jsou strukturovány obrazy minulosti uvnitř české „pamětnické“ veřejnosti, jak silný nebo naopak slabý je odstup od komunistického sentimentu v rámci různě sociodemograficky definovaných skupin. Na základě těchto proměnných jsme metodou clusterové *Two Step* analýzy¹³ došli k optimální variantě pěti hlavních segmentů české pamětnické populace. Dva se v současnosti hlásí k více či méně prodemokratickým názorům v kombinaci s relativně vysokou mírou kritičnosti ve vztahu k předlistopadovému režimu, pro další dva je naopak typická distance od demokratického uspořádání (či dokonce antisystémové postoje) a zároveň relativně vysoká míra nostalgie směrem minulému režimu. Zbývající pátý (a nejmenší) segment jeví výrazně menší zájem o politiku i vše, co s ní souvisí.

1. VÍTĚZOVÉ

Jde o skupinu pamětníků (21,4% celkového vzorku), která jednoznačně zavrhuje komunistickou minulost a ztotožňuje se s neskonale lepší současností. Segment zahrnuje pomyslné vítěze společenské změny, která jim přinesla osobní perspektivu a smysluplné pracovní uplatnění. Mají nejvyšší vzdělání i nejvyšší příjmy (totéž platí i pro jejich partnery a rodiče, jinými slovy podobné zázemí měli již před revolucí, když vyrůstali v nadprůměrně vzdělaných rodinách).¹⁴ Nemají nejmenších pochyb o tom, že změna v roce 1989 stála za to.

¹² Terénní šetření bylo realizováno na počátku roku 2019. Celkový vzorek zahrnoval 1002 respondentů. V rámci uvedené kohorty byl zkonstruován tradiční reprezentativní vzorek populace ve věku 40 let a starších. Výběrový soubor se opíral o standardní kvóty na základě pohlaví, věku, vzdělání, regionu a velikosti bydliště. Rozhovory byly realizovány kombinací metod CAWI (samostatné vyplňování online dotazníku) a CAPI (osobní rozhovory za účasti tazatele).

¹³ Jako profilové segmentační otázky (tzv. *golden questions*) byly vybrány ty, které mapovaly základní postoje ke komunistickému režimu a systémovému zlomu v roce 1989 v kombinaci s otázkami, které měřily pro- či protidemokratickou afilii respondentů.

¹⁴ Zjištění, že žitá (předrevoluční) realita u *Vítězů* zcela zjevně protičečí dnes preferovaným obrazům minulosti je zajímavé, ale nemusí nás překvapovat. Tato sociální kontinuita, tedy skutečnost, že *Vítězové* většinou měli dobré zázemí před i po r. 1989 (a přitom dnes zdůrazňují diskontinuitu a absolutní rozdíly) může být svého druhu dokladem platnosti některých vlivných interpretací pádu režimu. Sociolog Ivo Možný (1999) v této souvislosti zdůrazňoval zájem předlistopadových elit (duševních pracovníků, různých funkcionářů na středním stupni řízení, technického a administrativního managementu etc.), materializovat svůj sociální kapitál. I pro ně - a možná zejména pro ně - se stal *ancien régime* v určitém okamžiku přítěží. I proto se tyto sociální skupiny staly nejprve hybnou silou revoluce a posléze vlivnými protagonisty transformace.

Komunistickému režimu odmítají přiznat bezmála jakékoliv dobré stránky: zřetelně si ho spojují s útlakem, nespravedlností a zločinnou podstatou. Zásadní zlepšení vidí prakticky ve všech aspektech. Po systémové změně oceňují nejen větší osobní svobody, ale také možnost ovlivňovat politický život. Věří ve smysluplnost politické volby, o politiku se zajímají a účastní se voleb, u kterých většinou hlasují pro pravicové liberální či konzervativní strany.

Jedná se o nejreligióznější¹⁵ a nejvzdělanější segment s nejvyšším podílem vysokoškoláků i lidí s maturitou. Vítězové s mírnou převahou mužů a mírně vyšším podílem obyvatel Prahy žijí nejčastěji ze všech v manželství a v domácnostech s minimálně dvěma ekonomicky aktivními členy. Mají nejvyšší příjmy osobní i domácnosti a také subjektivně hodnotí svou životní úroveň nejlépe (79% jako velmi/spíše dobrou, vs. 49% v celkovém vzorku). Nejvíce řadí sami sebe i svou rodinu a přátele ke střední nebo vyšší střední třídě. Častěji než ostatní pracují ve vyšších pozicích, případně jako podnikatelé/OSVČ a již v roce 1989 nadprůměrně často zastávali vyšší pozice či alespoň pozice řadových úředníků.

Vítězové se pravidelně účastní voleb a mají největší zájem o politiku, výrazně intenzivněji než ostatní sledují politické zpravodajství (zejména v tisku, méně na internetu) a diskutují o politice s rodinou a přáteli. Nadprůměrné sympatie vyjadřují všem současným vládním stranám (ODS, KDU-ČSL, TOP 09, Piráti, STAN) a pro pravicové či centristické formace soustavně hlasují i ve volbách. Silné antipatie pociťují k levici a antisystémovým stranám (ANO, KSČM, ČSSD a SPD), ale také například k Andreji Babišovi, Tomio Okamurovi i Miloši Zemanovi (v předchozích prezidentských volbách vždy podpořili protikandidáta někdejší hlavy státu).

Jsou nadstandardně občansky angažovaní. Podepisují petice, účastní se demonstrací nebo veřejných setkání, případně pracují pro klub/místní sdružení. Jsou častěji členy zájmových, sportovních nebo veřejně prospěšných organizací (členství v podobných občanských asociacích pro ně bylo typické už před listopadem, naopak méně často byli držiteli stranické legitimace). Maximálně věří ve smysluplnost politické volby - politické strany dobře reprezentují jejich názory, vláda se o názory lidí jako oni zajímá a záleží na tom, kdo je u moci, koho lidé zvolí a jaký režim panuje.

Na ideologické škále se subjektivně výrazně nejčastěji řadí k pravici. Jde o jediný segment s většinově pravicovou inklinací, konkrétně 63% Vítězů se zařadilo do limitu 7-10 na škále 0-10 (v ostatních segmentech je to výrazně méně, max. 28% mezi *Centristy*). Zřetelně negativněji hodnotí socialismus, komunismus i diktaturu (a také vládu silného vůdce nebo armády), naopak výrazně pozitivněji demokracii a kapitalismus. V jejich hodnotovém žebříčku zaujímají první pozice svoboda a demokracie, naopak rovnost řadí polovina až na poslední místo. Hlásí se výrazně častěji k liberálnímu, konzervativnímu a křesťansko-demokratickému názoru (jeden z těchto tří názorů zastává 67% respondentů v tomto segmentu vs. 35% v celkovém vzorku) a k těmto postojům se podobně často hlásí/hlásili také jejich rodiče i partneři.

Do budoucna pohlíží s největším optimismem a prakticky všichni jsou přesvědčeni, že se jim po revoluci celkově žije lépe. Jsou podstatně spokojenější se všemi oblastmi života od soukromých po veřejné - oproti ostatním zejména v dimenzi životní úrovně, sociálních jistot, pocitu osobní perspektivy, pracovního a společenského uplatnění, ale také v oblasti dodržování lidských práv a fungování demokracie, členství v EU a NATO a možnosti ovlivňovat politický život.

Zřetelně se staví proti přerozdělování, státnímu ochranářství i zásahům do ekonomiky ve prospěch soukromého vlastnictví, osobních svobod (včetně např. svobodné volby žen

¹⁵ Častěji se hlásí římskokatolické církvi, ale také k víře bez konkrétní církevní příslušnosti.

ohledně potratu) a prohloubení evropské integrace. Staví se častěji než ostatní pro navýšení veřejných výdajů do vzdělání a armády, naopak v oblasti sociálních dávek jsou spíše pro snížení. Jednoznačně se staví proti přerozdělování, ochranářství státu i zásahům státu do ekonomiky a naopak ve prospěch soukromého vlastnictví, prohloubení evropské integrace a také pro osobní svobody. Prioritou hospodářské politiky mají být podle nich zdravé veřejné finance, nikoli boj s nezaměstnaností (jde o jediný segment, kde pro prioritu zdravých veřejných financí hlasuje nadpoloviční většina). Současně výrazně častěji deklarují, že před výkonností ekonomiky má mít přednost ochrana životního prostředí.

K předlistopadovému období mají vyhraněně negativní vztah. Jednoznačně záporně hodnotí Únor 48, okupaci 68, normalizaci a také Gottwalda, Husáka i Jakeše. Naopak evidentně pozitivně hodnotí Pražské jaro, Chartu 77 a také Dubčeka, Beneše, Klause a zejména pak Havla a Masaryka.¹⁶ V souladu s tím se hlásí zejména k tradici první republiky a období po roce 1989 – obě považují nadprůměrně často za vrcholná období českých moderních dějin.¹⁷ Všichni jsou přesvědčeni, že změna v roce 1989 stála za to a že se jim po roce 89 žije lépe – oproti ostatním zejména pokud jde o životní úroveň a osobní pohodu, pracovní uplatnění a společenské postavení, možnost ovlivňovat politický život v naší zemi, pocit osobní perspektivy i život celkově.

Většina z nich komunismus zcela zavrhuje, v soukromí ho sami kritizovali a nepřiznávají mu bezmála jakákoliv pozitiva. Jsou přesvědčeni výrazně více než ostatní o jeho zločinné podstatě. Symbolizuje jim nespravedlnost, vynucování poslušnosti silou a zásahy do soukromého života. Odmítají ho relativizovat tím, že měl dobré i špatné stránky (čímž se nejvíce liší od *Centristů*). Nespojují si s ním ani pocit větší kupní síly, spokojeného a hmotně zajištěného života nebo možnost uplatnit osobní ambice. Drtivá většina si také myslí, že KSČ měla být po roce 89 zakázána a že bývalí vysocí komunističtí funkcionáři by neměli zastávat veřejné funkce. V souladu s tím jako jediní většinově podporují všechny právní akty, které měly sloužit k „vyrovnání se z minulostí“ (restituce, lustrace atd.).

2. CENTRISTI

Největší segment (37,6%), zahrnující v širším smyslu slova střední střídu. Jejich celkovou pozici lze obecně charakterizovat výrokem „*Bylo hůř a dnes je lépe*“. Názory na společenskou změnu mají poměrně jasné vytržbené. S *Vítězi* sdílí pozitivní hodnocení revoluce a polistopadového vývoje (i budoucnosti) i negativní hodnocení komunismu. Menší roli však připisují samotné revoluci, nejčastěji jsou přesvědčeni o tom, že režim se zhroutil sám. Chování lidí se podle nich v zásadě nezměnilo¹⁸, nicméně změnu oceňují zejména v rovině větších osobních svobod (cestování, kultura, názory apod.).

Méně jasné jsou jejich současné politické preference. Rozhodně nepatří mezi zastánce pravice, cítí se být někde ve středu, případně mírně doleva. Jejich politická participace (měřeno volební účastí) je průměrná, stejně jako zájem o politiku (pouze mírně

¹⁶ Právě vnímání Václava Havla segmenty mimořádně silně polarizuje. Totéž platí pro Chartu 77: u *Nostalgiků* a *Poražených* převládá její záporné hodnocení (ti také daleko méně než *Vítězové* a *Centristi* oceňují Pražské jaro).

¹⁷ *Vítězové* nejvíce zastávají názor, že sametová revoluce byla celospolečenským hnutím a jejím cílem byla především demokracie, nikoli (pouze) kapitalismus. Jsou také (na rozdíl od *Centristů*) přesvědčeni, že komunismus ukončila právě revoluce, nikoli samovolné vlastní zhroutil režimu.

¹⁸ Většina lidí se podle nich v soukromém i pracovním životě dnes chová stejně jako před rokem 1989.

častěji poslouchají politické zprávy v rozhlasu). Identifikace *Centristů* s politickými stranami není příliš silná, strany odpovídají jejich politickým názorům jen trochu. Ačkoli se méně často hlásí k levici (i k socialismu a komunismu), nadprůměrné sympatie pociťují k ANO a zejména k ČSSD. Sociálnědemokratický názor také nejlépe vyjadřuje jejich obecný politický postoj (i postoj jejich rodičů a partnerů). Ke druhé levicové straně (KSČM) se naopak staví (s výjimkou *Vítězů*) chladněji než ostatní. Na první místo svého hodnotového žebříčku kladou častěji než ostatní demokracii (také ji hojněji než ostatní považují za lepší systém vlády než jiné systémy), méně často spravedlnost.

Z hlediska základních sociodemografických ukazatelů v zásadě kopírují sociální strukturu pamětníků. Od průměru je nejvíce odlišuje to, že mají častěji vzdělání s maturitou (totéž platí to i pro jejich životní partnery) a sami sebe standardně řadí do nižší střední nebo střední třídy. Svoji životní úroveň hodnotí mírně častěji jako dobrou a mají v zásadě průměrné příjmy. Typicky pracují na pozici nižšího nebo vyššího odborného zaměstnance, řadového úředníka nebo provozního pracovníka ve službách a obchodě.

Nejčastěji ze všech mají pocit, že se současná společnost ubírá dobrým směrem a do budoucnosti pohlíží s mírným optimismem. Jejich spokojenost se všemi oblastmi života je mírně nadprůměrná a většinově podporují prozápadní směřování země. Na politické strany však mají o dost méně pozitivní názor – zhusta jsou přesvědčeni, že takzvané tradiční strany vzniklé po roce 1989 ztratily důvěryhodnost a měly by být nahrazeny novými. Patří mezi zastánce navýšení veřejných výdajů do oblasti vzdělání. A nejčastěji ze všech také zastávají názor, že kriminalitě se musí čelit i za cenu omezení práv a svobod lidí.

Předlistopadové období hodnotí s pachutí. Častěji se domnívají, že režim zasahoval i do soukromého života a přežíval jen díky vynucené poslušnosti a podpoře projevované navenek. A také že měl zločinnou podstatu a je symbolem nespravedlnosti a útlačku. V menší míře režim podle svých slov sami podporovali a také měli před revolucí menší kupní sílu než ostatní. Gottwalda, Husáka i Jakeše hodnotí o něco negativněji než další segmenty, naopak Beneše, Masaryka a Havla mírně pozitivněji. Jako vrcholná období moderních českých dějin označují častěji Pražské jaro a rok 1989 (současně nejhůře ze všech hodnotí období tzv. přestavby). Nadprůměrně souhlasí s názorem, že KSČM měla být po roce 1989 zakázána a že bývalí straničtí činovníci by neměli zastávat veřejné funkce. Mírně vyšší podporu vyjadřují „retribučním“ rozhodnutím po listopadu.

Většinově jsou přesvědčeni, že listopadová změna stála za to a že poměry jsou dnes lepší (i když asi třetina z nich si myslí, že se zlepšily jen napůl). I jim osobně se po revoluci daří lépe než před ní, a to zejména pokud jde o životní úroveň, soukromý život a osobní pohodu, možnost svobodně žít, cestovat, otevřeně říkat své názory, mít přístup k informacím a ke kultuře. Pozitivní posuny tedy oceňují zejména v rovině osobních svobod, méně (oproti *Vítězům*) v politické participaci a sociálním zajištění.

3. NOSTALGICI

Segment zahrnuje lidi obrácené do *zlaté minulosti* (23,4%), kteří podstatnou část ekonomicky aktivního života prožili před revolucí, často byli i osobně zapojeni do režimních struktur a nostalgicky vzpomínají na staré dobré časy. Subjektivně se ekonomicky nemají zcela špatně - 53% z nich (tj. o 14 p. bodů více než v celkovém vzorku) hodnotí životní úroveň své domácnosti jako „ani dobrou, ani špatnou“.¹⁹ Mají však pocit, že přišli o osobní perspektivu,

¹⁹ K subjektivnímu pocitu relativního blahobytu přispívá pravděpodobně i to, že mají malé výdaje na provoz

pracovní uplatnění, společenské postavení i kupní sílu. Častěji volají po návratu ke starým pořádkům včetně ochranné role státu a přerozdělování bohatství.

Nostalgici jsou nepřekvapivě nejstarším segmentem s výrazným zastoupením lidí ve věku 70+ a s nejvyšším podílem nepracujících důchodců (56% vs. 45% v celkovém vzorku). Žijí v nejmenších a vesměs ekonomicky neaktivních domácnostech (1-2členných). Sami sebe (i svou rodinu a přátele) nadprůměrně vidí jako příslušníky dělnické nebo nižší třídy (ačkoli ne v takové míře jako *Poražení*). Tomu odpovídají i jejich příjmy – mají druhý nejnižší příjem osobní i domácnosti.

Podobně jako jejich rodiče a partneři se nejsilněji hlásí k levici a nejlépe ze všech hodnotí socialismus (43% mu udělilo školní známky 1 nebo 2, což je o 23 p. bodů více než v celkovém vzorku). Častěji než ostatní se hlásí také ke komunismu, naopak hůře než ostatní hodnotí kapitalismus i demokracii (a také Václava Havla). Ačkoliv je jejich zájem o politiku celkově průměrný, patří mezi poměrně disciplinované voliče. Vůbec největší sympatie vyjadřují hnutí ANO a jednoznačně nejpozitivněji hodnotí Andreje Babiše a také Miloše Zemana²⁰. Východisko z deziluze nachází vedle ANO také u KSČM a ČSSD (také těmto stranám vyjadřují oproti ostatním nejvyšší sympatie), naopak všechny středové a pravostředové strany jsou jim vzdálenější. Jmenované strany nejlépe vyjadřují jejich politické názory a zároveň je nadprůměrně často v minulosti volili ve volbách.

Do budoucna se dívají spíše s pesimismem a jejich spokojenost se všemi oblastmi života je podprůměrná (např. včetně integrace do západních struktur). Jsou nejvíce nespokojeni s korupcí. V různých podobách se přiklánějí k silnější roli státu – častěji zastávají názor, že autoritarismus nebo diktatura mohou být lepší než demokracie (čtvrtina upřednostňuje vládu silného vůdce), že stát má nést hlavní náklady na zdravotní péči a vzdělávání, má se také aktivně zasazovat o snížení rozdílů v příjmech a o to, aby pracovat mohl každý, kdo chce. Častěji se také staví za přerozdělování bohatství a omezení soukromého vlastnictví (lidé s vyššími příjmy mají mít vyšší daňovou sazbu a stát by si měl ponechat většinu podniků a firem). Na první místo hodnotového žebříčku častěji kladou spravedlnost a rovnost, méně často svobodu. Nejvíce ze všech segmentů by navýšili veřejné výdaje do starobních důchodů a také do průmyslu a obchodu.

Nostalgici mají nejmenší pocit politické kompetence – nejméně věří, že by se jim ve veřejné funkci mohlo dařit stejně dobře jako jiným lidem (čímž se výrazně liší od *Poražených*, se kterým jinak sdílí řadu antisystémových nebo protidemokratických postojů). Staví se do role těch, kteří nerozumí politickým problémům a na které vláda nemyslí - a je tedy vlastně jedno, jaký režim vlády existuje, protože ti, kteří zastávají veřejné funkce, velmi rychle ztrácí kontakt s občany.

K minulému režimu mají po všech stránkách nadstandardně pozitivní vztah (jakkoliv u *Poražených* je ještě patrnější). Souvisí to dost možná i s jejich zmíněným zapojením do režimního milieu. Stejně jako jejich blízcí a rodinní příslušníci byl nejčastěji ze všech členy KSČ i dalších režimních organizací (ROH, Svazarmu, organizací mládeže, SČSP atp.). Spolu s *Poraženými* nejpozitivněji hodnotí Únor 1948 a také Klementa Gottwalda. Výrazné většině z nich se před listopadem dařilo lépe (ačkoli častěji se také hlásí k neurálnému názoru, že je to „tak napůl“). Oceňují, že měli možnost stoupat na společenském žebříčku, mohli si cokoli koupit a lidé měli celkově pohodlnější a hmotně zajištěný život. Většina z nich režim nekritizovala

domácnosti a výrazně méně musí finančně podporovat nezaopatřené děti.

²⁰ Devět z deseti *Nostalgiků* v prezidentských volbách systematicky hlasovalo pro Miloše Zemana (v celkovém vzorku šlo asi o 60 %).

ani v soukromí a s menší četností si s obdobím komunismu spojují všechny negativní výroky – že přežíval jen díky silou vynucené poslušnosti, že jeho povaha byla zločinná, zasahoval do soukromého i rodinného života, že za něj jsou zodpovědní jen tehdejší straníci nebo že by si z něj odnesli pocit křivdy, nespravedlnosti a zkaženého života.

Sametovou revoluci relativizují jako záležitost skupiny disidentů podporovanou jen některými skupinami obyvatel a 60% z nich si myslí, že společenská změna v roce 89 nestála za to (vs. 28% v celkovém vzorku). Mírná většina sice přiznává, že má lepší přístup k informacím a větší možnost cestovat, ale v ostatních oblastech žádné zlepšení nevidí (spíše naopak), zejména pokud jde o životní úroveň: Ztratili pocit sociální jistoty, pracovní perspektivu, zabezpečení ve stáří a zhoršení vidí i v mezilidských vztazích. Silně odmítají případný zákaz KSČ (83% z nich v porovnání s 48% v celkovém vzorku) a také v podstatně menší míře považují transformační právní akty za spravedlivé. Naopak nejvíce sdílí názor, že někdejší komunističtí funkcionáři by nadále mohli zastávat veřejné funkce i nyní.

4. PORAŽENÍ

Segment *Poražení* (10,4%) s nejnižšími příjmy i vzděláním pociťuje největší deziluzi z po-listopadového vývoje, která se často propojuje s pocitem nespokojenosti z osobního (pravděpodobně nevydařeného) života. Je pro ně typická hluboká frustrace z politického a společenského uspořádání a vykazují poměrně viditelné antisystémové postoje. I oni hodnotí komunismus výrazně pozitivněji než ostatní. Na rozdíl od *Nostalgiků* však nejde ani tolik o stesk po starých časech, jako o jednoznačně antisystémové naladění a příklon k autoritářství a vládě silné ruky.

Typickým *Poraženým* je starší padesátník, přesněji člověk krátce před důchodovým věkem. Jde o jeden ze dvou segmentů s nejnižším vzděláním (jen čtvrtina dosáhla alespoň maturity) a nejnižšími příjmy domácnosti. Nejčastěji žijí bez stálého partnera/ky a také u nich najdeme nejvyšší podíl rozvedených. Mírně častěji pochází z moravských regionů, spíše však z větších měst. Subjektivně hodnotí svoji životní úroveň nejhůře ze všech segmentů. Sami sebe i svou rodinu a nejbližší přátele vidí jako příslušníky dělnické nebo nižší třídy a společně s *Indiferentními* pochází z rodin s nejnižším vzděláním. Mezi *Poraženými* najdeme také vyšší podíl ekonomicky neaktivních mimo důchodce (tj. především nezaměstnaných a lidí v domácnosti) a zaměstnanců v podřízených pozicích (zejména manuálních pracovníků).

Jejich zájem o politiku je podprůměrný. Méně konzumují politické zpravodajství v tzv. tradičních médiích (zejména v tisku a v rozhlase), nicméně nejčastěji ze všech sledují příspěvky o politické dění na sociálních sítích, především na Facebooku. Mají nejbližší ze všech k podpoře autoritářského režimu. Demokracii a kapitalismu udělují nejhorší „známky“, naopak nejlépe hodnotí komunismus (dokonce ještě o něco lépe než *Nostalgici*, kteří mají blíže k socialismu). Častěji zastávají také komunistický a socialistický politický světonázor. V souladu s tím na prvním místě jejich hodnotového žebříčku častěji figuruje spravedlnost a řád, podstatně méně pak svoboda a demokracie.

Vyjadřují největší antipatie nejen vůči všem stranám aktuální vládní koalice, ale také k ČSSD a ANO. Jejich protestní hlasy nejčastěji sbírají strany, ke kterým zároveň mají nejbližší: KSČM (i když ne tolik jako *Nostalgici*) a především - jednoznačně nejčastěji - SPD. Nejčastěji mají pocit, že některá z politických stran vyjadřuje dokonale jejich názory (především ve vztahu k SPD). Sami sebe řadí spíše k levici. Ačkoliv patří mezi méně disciplinované voliče (týká se to voleb do PS po roce 1989, ale i hlasování o hlavě státu a tzv. voleb druhého řádu), výrazně

častěji (především ve sněmovních volbách) podporují právě SPD, případně také KSČM a ve volbách do prezidentského úřadu v minulosti hlasovali pro Miloše Zemana.

Poražení jsou celkově nejméně spokojeni se svým životem. Současnost i budoucnost hodnotí s maximální mírou pesimismu, která se projevuje ve všech oblastech společenské reality. Drtivá většina (83%) deklaruje, že se společnost vyvíjí špatným směrem (vs. 56% v celkovém vzorku). Nespokojenost vyjadřují zejména s ekonomickým a sociálním rozvojem (fungování hospodářství, sociální jistoty, nezaměstnanost, životní úroveň), zahraniční politikou (členství ČR v EU a NATO), ale také se stavem právního státu a fungování demokracie (dodržování lidských práv, bezpečnost občanů, možnost účasti občanů na rozhodování o věcech veřejných). Silně se vyslovují se pro omezení migrace a evropská integrace. Zlepšení vidí výrazně méně než ostatní v možnosti svobodně žít a otevřeně říkat své názory.

Jednoznačně podporují silnou roli státu. Přiklánějí se k přerozdělování národního bohatství od majetnějších k chudším (aby všichni měli přibližně stejně), omezení soukromého vlastnictví a navýšení veřejných výdajů pro nezaměstnané (a obecně do sociálních dávek). Naopak výdaje na armádu, policii i průmysl by spíše snižovali. Nejsilněji zastávají názor, že boj s nezaměstnaností má být prioritou hospodářské politiky (a nikoli zdravé veřejné finance) a že stát musí často zasahovat do ekonomiky, aby patřičně fungovala.

Deziluze z politického vývoje se projektuje i do názorů, že vítězové voleb nic nezmění, že zvolení politici rychle ztrácí kontakt s občany, zajímají se pouze o získání hlasů a že tzv. tradiční strany ztratily důvěryhodnost. Současně vykazují nejvyšší sebedůvěru z hlediska vlastní politické kvalifikace – sebedovědomě se považují za dostatečně disponované k účasti v politice, resp. k výkonu veřejných funkcí (jsou přesvědčeni, že by v politických pozicích byli stejně úspěšní jako jiní lidé).

Oproti ostatním je charakterizuje výrazně pozitivnější postoj ke komunismu a silná skepse k polistopadovému vývoji (najdou se mezi nimi dokonce i zastánci sovětské okupace, není jich mnoho, ale jde o jediný segment, který se tímto vymyká). Nejčastěji si myslí, že bychom se měli vrátit ke komunistické vládě a jako jediní se také masově vyslovují (bezmála polovina z nich) pro autoritářskou vládu silného vůdce. Všechny výrazné osobnosti předlistopadové politiky (Gottwalda, Husáka i Jakeše) hodnotí (spolu s *Nostalgiky*) pozitivněji než ostatní a negativněji naopak nejen Václava Havla, ale i Beneše a Masaryka.

Čtyři z pěti *Poražených* (mnohem více než mezi *Nostalgiky*) zastávají názor, že změna v roce 89 nestála za to (81% vs. 28% v celkovém vzorku) a že se jim před ní žilo lépe. Častěji si také myslí, že před revolucí byly poměry celkově lepší. A i jim osobně se dnes daří ve všech oblastech hůře – zejména pokud jde o životní úroveň, pracovní uplatnění, zabezpečení ve stáří, pocit bezpečí a osobní perspektivy a vůbec život celkově. Jen zřídka si v souvislosti s komunismem vybavují negativní konsekvence (nespravedlnost, zločinná podstata apod.) a naopak častěji akcentují pozitivní aspekty (lidé zažívali klidné časy, vedli pohodlný hmotně zajištěný rodinný život, mohli si cokoli koupit, měli více volného času, mohli uplatnit osobní ambice). V nejvyšší míře se hlásí k tomu, že režim sami podporovali, zasloužili se o něj a také, že se až do konce opíral o širokou podporu. Sametovou revoluci nejvíce chápou jako konspiraci, předem připravený převrat malé skupiny disidentů, který sloužil spíše k instalaci kapitalismu než demokracie. Nadprůměrně se vyslovují i pro to, aby bývalí funkcionáři mohli i dnes zastávat posty ve veřejné sféře, odmítají lustrace i restituce a zároveň souzní s rozhodnutím nezakázat po roce 1989 komunistickou stranu.

5. INDIFERENTNÍ

Pro tento segment „bez zájmu a bez názorů“ (7,3%) neznamenal rok 1989 v podstatě žádnou změnu v životních možnostech a perspektivách. Předrevoluční období prožila většina z nich relativně mladá, ještě před tím, než se zapojili do pracovního procesu, vesměs jako studenti, na mateřské dovolené nebo nezaměstnaní, a proto s ním nemají tolik spojený stesk po sociálních jistotách (jako *Nostalgici* a *Poražení*), ale ani nespravedlnost a zásahy do soukromí (jako *Centristi* a *Vítězové*). Jde v zásadě o lidi bez sebemenšího zájmu o věci veřejné. Distanci od velké politiky si udržovali pravděpodobně už před revolucí a ne jinak je tomu i v současnosti. Snaží se zkrátka nějak vyrovnat s tím, co život přináší, a mají pocit, že politika nemá na jejich běžný život žádný vliv. Zřejmě i proto také nezřídka patří mezi notorické nevoliče.

Indiferentní jsou nejvíce ženským (75% žen vs. 52% v celkovém vzorku), nejmladším (typicky čtyřicátníci), nejméně religiózním a spolu s *Poraženými* nejméně vzdělaným segmentem (tři čtvrtiny z nich nedosáhly ani maturitního vzdělání), který zahrnuje dominantně nižší společenské vrstvy. Typicky pochází z domácností se 3-4 členy a s nezaopatřenými dětmi (které mají nejčastěji ze všech), ale najdeme zde také vyšší podíl svobodných a lidí bez stálého partnera/ky. Sami sebe nadprůměrně považují za příslušníky dělnické nebo nižší třídy a (opět společně s *Poraženými*) také pochází z rodin s nejnižším vzděláním. Častěji pracují na nižších nekvalifikovaných pozicích. Subjektivně se však nemají špatně – podobně jako *Nostalgici* nadpoloviční většina z nich hodnotí svoji životní úroveň jako „ani dobrou, ani špatnou“.

Jejich politické názory jsou velmi neukotvené, 90% z nich se necítí být blízko k žádné politické straně (vs. 38% v celkovém vzorku). Výrazně méně často se po roce 1989 účastní všech typů voleb, včetně parlamentních (dvě pětiny z nich nešly ke sněmovním volbám ani jednou!). Většina z *Indiferentních* se nehlásí k levici ani pravici a nedokáží zvolit ani žádný ze základních politicko-ideologických názorů, ke kterému inklinují. Podobně nejistí jsou i u postojů svých rodičů a partnerů.

Do budoucnosti pohlíží spíše s pesimismem a častěji si myslí, že se svět vyvíjí špatným směrem. Nedovedou se vyjádřit k řadě politických otázek a problémů a naopak výrazně častěji se hlásí k názoru, že je jedno, koho lidé zvolí, kdo je u moci a jaký režim vlády existuje. Určitě však nepatří mezi zastánce demokracie, kterou hodnotí hůře než ostatní, a méně často deklarují, že jde o nejlepší způsob vlády. Málokdy také dokáží vyjádřit ne/spokojenost s různými oblastmi života, nebo nevidí žádné zlepšení: s dílčí výjimkou otázky přerozdělování, kdy častěji než průměr (podobně jako *Poražení*) uvádí, že veřejné výdaje by se měly navýšit v oblasti podpory nezaměstnaných a sociálních dávek. Na první místo hodnotového žebříčku standardně kladou spravedlnost.

Jejich vztah k předlistopadovému období je ovlivněn mimo jiné tím, že ho prožili jako mladí. Zřídka jsou schopni identifikovat jakoukoli historickou etapu jako vrcholné období českých dějin a mají i nejasné názory, pokud jde o osobnosti před i polistopadové politiky. Výrazná většina z nich také není schopna posoudit, co vlastně bylo účelem sametové revoluce a podobně se nedokáží vyjádřit ani ke spravedlnosti právních aktů po roce 1989. Ačkoliv u nich mírně převažuje obecné pozitivní hodnocení změny v roce 89, porevoluční vývoj rozhodně nehodnotí nijak zásadně pozitivně: jejich dominantní postoj spočívá v přesvědčení, že společenské poměry jsou dnes zhruba stejné jako před revolucí.

Pamětníci a politika

Stávající schémata vlastního politického sebepojetí, které definují pozici jednotlivce v politickém prostoru, bylo zkoumáno na několika úrovních (jak bylo naznačeno v obecné charakteristice segmentů). Sledována byla role politicky relevantních hodnot, obecné ukotvení v demokratickém řádu (čili dimenze ne/legitimity režimu, která odkazuje k tomu, zda jedinci považují demokratický systém za správný či nejlepší možný), spokojenost s jednotlivými aspekty života v ČR, pozitivní i negativní stranické identifikace či stupeň politické participace (příp. politické demobilizace), institucionálního odcizení (nakolik jsou lidé přesvědčeni o tom, že jsou instituce a politická třída dostatečně responzivní k požadavkům a řeší efektivně problémy, které lidé považují za podstatné) a individuálního odcizení (nakolik jedinec považuje politiku za věc, která se ho týká, a nakolik je ochoten a schopen politicky participovat).

Politická participace a ideologická orientace

Většina respondentů se o politiku zajímá a pravidelně sleduje politické zpravodajství. Většina také deklaruje pravidelnou účast ve volbách po roce 1989 a záleží podle nich na tom, kdo je zrovna u moci. Většina však současně souhlasí s tím, že politická reprezentace je odtržená od reality a názorů běžných lidí, u nichž sleduje jen zisk hlasů. Blízkost k nějaké politické straně cítí alespoň v nějaké míře tři pětiny respondentů²¹, ale přibližně každý druhý respondent má pocit, že tzv. tradiční strany vzniklé po roce 1989 jsou zdiskreditované a měly by být nahrazeny stranami novými. Co se týče sebezařazení v kontinuu levice-pravice, hlásí se přibližně čtvrtina k levici, čtvrtina k pravici, polovina je někde „mezi“.²² Z hlediska hlavních ideologických proudů má nejvíce zastánců sociálnědemokratický názor (26%) a liberální a konzervativní názor (dohromady 30%). Komunistický i socialistický názor je výrazně menšinový, hlásí se k nim (v součtu) jen asi desetina vzorku.

Tabulka 1: Zájem o politiku, %

Dělají následující činnosti alespoň 1x týdně	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Dívám se na politické zpravodajství v televizi	90	97	94	92	78	63
Diskutuji o politickém dění ve společnosti (s rodinou, přáteli) mimo internet	82	93	84	85	76	40
Sleduji politické zpravodajství na internetu	71	79	73	73	67	38
Čtu politické zpravodajství v denním tisku nebo ve zpravodajských týdenících	65	76	68	66	51	36
Poslouchám politické zpravodajství v rozhlase	65	72	71	65	49	30

²¹ Ti, kteří deklarovali blízkost k některé z politických stran, si ve třetině případů vybrali ANO. Všechny ostatní strany mají v tomto ohledu výrazně nižší podporu. *Vítězům* je nejbližší ODS, *Centristům* ANO a ČSSD, *Nostalgikům* ANO a KSČM, *Poraženým* SPD.

²² Toto schéma ostatně zhruba odpovídá dlouhodobé ideologické sebeidentifikaci celé společnosti.

Dělají následující činnosti alespoň 1x týdně	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Sledují na internetu blogy o politickém dění ve nebo diskuse pod články o politice	57	63	59	58	58	23
Sledují na Facebooku příspěvky o politickém dění	46	49	46	47	54	26
Zajímají se o následující témata (% velmi + spíše)						
O politiku obecně	66	85	67	65	56	23
O politické dění v naší zemi	78	90	82	78	68	36
O politické dění v Evropské unii	61	80	60	59	56	18
O politické dění ve světě	64	79	65	66	53	23

Zdroj: Autor.

Největší zájem o politiku a také nejvyšší (deklarovanou) volební účast najdeme u *Vítězů*, kteří se jako jediní většinově hlásí k pravici a k liberálnímu nebo konzervativnímu názoru. I většina *Vítězů* je však přesvědčena o tom, že politici ztrácí kontakt s realitou a nezajímají se o názory běžných občanů. Nedůvěru k tzv. tradičním stranám pocítují dvě pětiny z nich. Na opačném pólu stojí *Ignoranti* s nejnižším zájmem o politiku, nejnižší volební účastí a největší distancí k politickým stranám. Polovina z nich si nedovedla zvolit žádný ze základních politických názorů. *Centristi* jsou segmentem s druhým nejvyšším zájmem o politiku. Velmi často však současně deklarují nedůvěru k tradičním politickým stranám (3/5 z nich, tj. téměř podobně jako *Poražení*) a více než polovina z nich se nekloní k levici ani pravici. Z politických názorů nejčastěji inklinují k sociáldemokratismu.

Nostalgici se nejčastěji ze všech hlásí k levici (polovina) a mají druhý nejvyšší podíl těch, kteří mají pocit, že některá politická strana dobře vyjadřuje jejich názory. Čtvrtina z nich se hlásí ke komunistickému a socialistickému názoru (tj. zhruba o polovinu menší podíl než u jejich rodičů). *Poražení* se vyznačují sice mírně podprůměrným, ale stále poměrně velkým zájmem o politiku a také vysokým sebevědomím – polovině z nich připadá, že dobře rozumí politickým problémům a přes dvě pětiny si myslí, že by ve veřejné funkci byli stejně úspěšní jako jiní lidé. I přesto, že se většina z nich pravidelně účastní voleb, skoro polovina z nich si zároveň myslí, že to, koho lidé zvolí, stejně nic nezmění. *Poražení* také nejméně ze všech segmentů důvěřují politikům – více než osm z deseti z nich si myslí, že se politici nezajímají o lidi, jako jsou oni, že rychle ztrácí kontakt s realitou a zajímají se jen o hlasy, nikoli názory občanů. Nadprůměrně často se hlásí ke komunistickému a socialistickému názoru, ačkoliv zdaleka nejsou natolik silně levicově orientovaní jako *Nostalgici*.

Tabulka 2: Politická/občanská participace, v %

V průběhu posledních 12 měsíců ...	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Podepsal(a) petici	27	43	24	19	35	12
Navštívil(a) demonstraci nebo předvolební shromáždění	18	29	17	12	16	7
Navštívil(a) veřejné setkání související s životem ve Vaší obci	37	54	35	33	34	11
Pracoval(a) pro nějaký klub, místní sdružení či organizaci	15	26	12	12	13	3
Je členem/kou následujících organizací						
Zájmová sdružení a spolky (filatelisté, zahrádkáři apod.)	16	21	15	17	16	5
Veřejně prospěšná občanská sdružení a společnosti, nadace, charitativní organizace (sdružení na ochranu přírody, dobrovolní hasiči apod.)	10	16	10	7	13	1
Sportovní organizace, klub	12	19	13	9	8	7
Politická strana	3	4	2	6	4	0
Profesní sdružení (např. lékařská komora, advokátní komora)	2	4	3	0	2	0
Odbory	10	7	11	12	10	5
Volební účast						
Vždy nebo téměř vždy se zúčastnili voleb do Poslanecké sněmovny po roce 1989	65	86	65	65	55	19
Vždy nebo téměř vždy se zúčastnili dalších voleb po roce 1989 (do Senátu, obecních a krajských zastupitelstev, volby prezidenta a do EP)	58	77	55	58	54	21

Zdroj: Autor.

Tabulka 3: Politické odcizení

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? (% rozhodně + spíše souhlasím)						
Mám pocit, že docela dobře rozumím důležitým politickým problémům naší země.	49	64	50	45	52	11
Domnívám se, že bych byl(a) stejně úspěšný/á ve veřejné funkci jako jiní lidé.	30	35	31	26	43	11
Považuji se za dostatečně kvalifikovaného/ou k účasti v politice.	29	39	28	27	35	5
Někteří lidé se domnívají, že vůbec nezáleží na tom, kdo je u moci. Jiní si myslí, že na tom velmi záleží. Jaký je Váš názor?						
(1+2) Nezáleží	13	6	11	12	23	34
(4+5) Záleží	63	82	61	62	60	26

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgičtí	Poražení	Indiferentní
Někteří lidé se domnívají, že ať lidé volí jakoukoli stranu, nezmění se vůbec nic. Jiní se domnívají, že to, koho volí, může hodně věcí změnit. Jaký je Váš názor?						
(1+2) Koho lidé volí, nezmění nic	20	7	16	19	45	45
(4+5) Koho lidé volí, může hodně věcí změnit	53	79	52	48	34	21
Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? (% rozhodně + spíše souhlasím)						
Politici se zajímají pouze o získání hlasů občanů a nikoli o jejich názory.	81	76	84	85	92	53
Ti, které zvolíme do veřejných úřadů, ztrácí velmi rychle kontakt s občany.	78	77	80	84	89	44
Nemyslím si, že se vláda zajímá o to, co si myslí lidé jako já.	70	67	74	69	82	44
Tzv. tradiční strany, které vznikaly po r. 1989, ztratily důvěryhodnost, a proto je nutné, aby byly zcela nahrazeny novými stranami.	54	43	62	56	67	25
Cítíte se blízko některé politické straně?						
Ano	35	48	31	38	40	3
Ne, ale některá strana je přece jen o trochu bližší než ostatní strany	27	28	32	27	17	7
Ne, neví	38	24	37	35	42	90
Řekl(a) byste, že některá z politických stran v naší zemi dostatečně dobře vyjadřuje vaše názory?						
(1+2) ano	59	74	57	64	49	25
(3+4) ne	42	27	44	36	51	76

Zdroj: Autor.

Tabulka 4: Ideologická orientace, v %

V politice lidé někdy hovoří o levičích a pravici. Kam byste se umístil(a) sám/sama na stupnici od 0 do 10, kde 0 znamená levice a 10 pravice?	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgičtí	Poražení	Indiferentní
(0-3) levice	25	6	18	50	36	23
(4-6)	49	32	54	47	51	67
(7-10) pravice	27	63	28	3	13	10
S jakým obecným politickým názorem nejvíce souhlasíte?						
sociálnědemokratický	26	19	33	30	13	16
liberální	17	33	20	7	6	0
konzervativní	13	23	13	6	10	8
ekologický	8	7	7	8	13	7
socialistický	6	1	3	14	11	3
křesťanskodemokratický	5	11	5	2	1	7
komunistický	5	0	1	12	14	4
nacionalistický	2	0	2	4	2	0
jiný	3	2	2	2	10	4
žádný z uvedených	15	5	13	16	20	51

Zdroj: Autor.

Spokojenost s různými aspekty společenské reality

Spokojenost převládá, pokud jde o nabídku zboží a služeb, kulturu, vědu a výzkum, ale také stav nezaměstnanosti, vztahy ČR se zahraničím a život celkově. Naopak nespokojenost převažuje zejména u různých aspektů politického života - v otáce fungování úřadů, účasti občanů na rozhodování o věcech veřejných, zemědělství, přistěhovalectví, politické situace, právního prostředí, soudnictví a zejména v oblasti hospodářské kriminality a korupce. Mezi v zásadě neutrálně hodnocené oblasti (s podobným podílem spokojených i nespokojených) patří životní úroveň a fungování demokracie, zdravotnictví a školství, dodržování lidských práv, členství ČR v NATO a v EU, životní prostředí, fungování hospodářství a sociální jistoty, situace v armádě a bezpečnost občanů. Spokojenost ve všech oblastech koreluje s celkovým životním optimismem. Nejspokojenější jsou *Vítězové*, mírně nadprůměrně spokojeni jsou také *Centristi*. *Nostalgici* jsou spíše nespokojeni – zejména v některých oblastech je jejich spokojenost výrazně podprůměrná. Nejvyšší nespokojenost však pociťují *Poražení*, a to nejen s různými aspekty politiky, ale také osobního života (jde o jediný segment, kde je nadpoloviční většina nespokojena se svým životem celkově). *Ignoranti* rovněž pociťují podprůměrnou spokojenost, nicméně často se nedovedou přiklonit ani k nespokojenosti a volí odpověď „nevím“.

Tabulka 5: Spokojenost s různými aspekty života, v %

Jak jste spokojen(a) nebo nespokojen(a) se současným stavem následujících oblastí v ČR? (% velmi + spíše spokojen/a)	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
nabídka zboží a služeb	86	96	93	82	59	66
kultura	74	92	83	63	43	49
se svým životem celkově	74	93	83	68	40	44
věda a výzkum	63	74	69	62	42	33
vztahy ČR se zahraničím	62	75	74	56	28	23
nezaměstnanost	58	81	69	44	23	25
životní úroveň	56	88	65	44	9	29
zdravotnictví	53	65	59	47	25	37
dodržování lidských práv	51	78	58	41	9	21
členství ČR v NATO	50	90	61	26	8	16
životní prostředí	49	62	52	50	22	27
fungování hospodářství	44	67	51	36	7	16
školství	42	52	50	38	20	18
situace v armádě	41	68	44	32	11	19
členství ČR v Evropské unii	41	77	49	16	7	19
fungování demokracie obecně	41	68	50	25	5	18
sociální jistoty	40	67	49	26	3	18
bezpečnost občanů, tzv. obecná kriminalita	39	63	45	27	6	18
fungování úřadů	37	47	41	35	11	26
možnost účasti občanů na rozhodování o věcech veřejných	36	52	40	32	10	19

Jak jste spokojen(a) nebo nespokojen(a) se současným stavem následujících oblastí v ČR? (% velmi + spíše spokojen/a)	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
zemědělství	28	41	35	18	6	16
právní prostředí	27	44	31	19	3	15
přistěhovalectví	24	51	24	12	8	7
politická situace v ČR	24	32	30	21	6	8
soudnictví	21	33	26	15	6	7
hospodářská kriminalita	12	15	18	6	2	5
korupce	6	8	8	2	4	5

Zdroj: Autor.

Faktorová analýza spokojenosti se životem v různých oblastech ukazuje 4 faktory. Oblasti z jednoho faktoru mají silnou vzájemnou korelaci – pokud je respondent ne/spokojen s jednou z nich, pak často podobně odpovídá i u jiných oblastí z daného faktoru. První faktor lze nazvat životní úroveň a kvalita života. Zahrnuje aspekty životní úrovně, sociálních jistot, zdravotnictví, životního prostředí, nabídku zboží a služeb, fungování úřadů, dodržování lidských práv a možnost účasti občanů na rozhodování o věcech veřejných. Druhý faktor tvoří *zahraniční politika a hospodářství*. Patří sem zejména členství ČR v EU a v NATO a politika v oblasti přistěhovalectví, ale i fungování hospodářství, demokracie a nezaměstnanost (znamená to, že pokud je respondent spokojen s členstvím v západních aliancích, vykazuje zpravidla i spokojenost se stavem nezaměstnanosti). Třetí faktor lze charakterizovat jako *právní prostředí*. Spadá do něj zejména korupce a hospodářská kriminalita, ale také soudnictví, bezpečnost občanů a obecně politická situace. Čtvrtý faktor tvoří *časté cíle veřejných výdajů* – věda a výzkum, školství a kultura, armáda a zemědělství, ale také vztahy ČR se zahraničím.

Tabulka 6: Faktorová analýza oblastí spokojenosti

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
se svým životem celkově	0,684			
životní úroveň	0,638	0,387		
životní prostředí	0,581		0,346	
sociální jistoty	0,578	0,415		
nabídka zboží a služeb	0,568			
zdravotnictví	0,558			
fungování úřadů	0,508		0,400	
dodržování lidských práv	0,500	0,331	0,371	
možnost účasti občanů na rozhodování o věcech veřejných	0,400	0,347		
členství ČR v NATO (Severoatlantické alianci)		0,748		0,313
členství ČR v Evropské unii		0,717		
přistěhovalectví		0,559		
nezaměstnanost	0,326	0,486		
fungování demokracie obecně	0,422	0,450		
fungování hospodářství	0,331	0,399	0,359	0,341

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
korupce			0,729	
hospodářská kriminalita			0,667	
právní prostředí	0,309		0,498	0,394
soudnictví			0,496	0,433
bezpečnost občanů, tzv. obecná kriminalita	0,440		0,445	
politická situace v ČR	0,318	0,372	0,436	
věda a výzkum				0,692
školství				0,627
situace v armádě		0,412		0,590
kultura	0,474			0,509
zemědělství			0,378	0,497
vztahy ČR se zahraničím		0,391		0,464

Zdroj: Autor.

Veřejné výdaje a přerozdělování

Jak pamětníci rozumí obecněji roli státu v hospodářské politice a zejména tomu, jak mají být přerozdělovány veřejné zdroje? A jaká je podle nich úloha státu v prostředí tržní ekonomiky, včetně sociální politiky?

Přibližně dvě třetiny respondentů souhlasí s tím, že vládní opatření by měla směřovat ke snížení rozdílů v příjmech. Nicméně jen cca pětina se přiklání k tomu, aby nakonec po přerozdělení „měli všichni přibližně stejně“ – převažuje naopak názor, že každý má mít tolik, kolik vydělá. Navýšení veřejných výdajů má podporu zejména v oblasti starobních důchodů, zdravotnictví a vzdělání. Ostatně tři pětiny respondentů souhlasí s tím, že právě stát má nést podstatnou část nákladů na zdravotní péči, vzdělávání dětí apod. Podpora nezaměstnaných již tolik hlasů nezískává, je na posledním místě mezi oblastmi, v nichž by respondenti navyšovali veřejné výdaje. Téměř polovina sice souhlasí, že stát má zajistit, aby ten, kdo chce pracovat, dostal práci, ale bezmála podobný podíl respondentů je přesvědčen, že hlavní prioritou hospodářské politiky vlády má být snaha o zdravé veřejné finance, nikoli boj s nezaměstnaností. A celkově o časté zásahy státu do ekonomiky stojí jen necelá třetina respondentů. Soukromé vlastnictví není pro respondenty nijak posvátnou záležitostí. Jen (?) polovina z nich si myslí, že by nemělo být nijak omezeno, 1/6 by ho omezila a ti ostatní se nemohou rozhodnout. A podle více než poloviny dotázaných by si stát měl ponechat podstatnou část podniků a firem ve svém vlastnictví.

Toto téma segmenty výrazně polarizuje. *Poražení* hlasují v nejvyšší míře (tedy ještě trochu více než *Nostalgici*) pro zásahy státu do ekonomiky, přerozdělování i podporu nezaměstnaných. *Vítězové* stojí na opačném konci, upřednostňují soukromé vlastnictví, zdravé veřejné finance na úkor boje s nezaměstnaností a princip zásluh místo přerozdělování. I oni však většinově podporují navýšení veřejných výdajů do starobních důchodů, zdravotnictví a vzdělávání a výrazně více než ostatní také do armády a obrany.

Tabulka 7: Veřejné výdaje a přerozdělování, v %

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem? „Vláda by měla přijmout opatření, která povedou ke snížení rozdílů ve výši příjmů.“						
(1+2) souhlasím	68	37	69	82	88	74
(3+4) nesouhlasím	26	58	25	12	8	10
Měly by se podle Vás veřejné výdaje oproti současnosti navýšit, zůstat stejné nebo snížit, pokud jde o následující oblasti? (% výrazně + mírně navýšit)						
starobní důchody	87	81	85	93	94	85
zdravotnictví	77	78	78	77	76	75
vzdělání	66	73	72	59	53	58
podpora průmyslu a obchodu	43	41	45	47	40	32
policie a soudní orgány	36	37	36	37	35	32
sociální dávky	36	28	32	38	52	48
armáda a obrana	34	46	30	32	28	32
podpora v nezaměstnanosti a programy pro nezaměstnané	31	21	31	28	50	48
Nyní bychom chtěli znát Váš názor na vybrané problémy. Kam byste na uvedené škále zařadil(a) svůj názor? (pro každý z dvojice protikladných výroků uvedeno % rozhodně + spíše souhlasím)						
Podstatnou část nákladů na zdravotní péči, vzdělávání dětí atd. má nést stát.	62	55	59	70	78	53
Lidé mají sami nést podstatnou část nákladů na zdravotní péči, vzdělávání dětí atd.	9	14	12	5	5	3
Podstatnou část podniků a firem by si měl stát ponechat ve svém vlastnictví.	56	45	57	65	67	41
Všechny státem vlastněné podniky a firmy by měly být privatizovány.	11	22	9	6	13	8
Lidé s vyššími příjmy mají mít vyšší daňovou sazbu.	53	38	53	62	68	45
Všichni lidé mají mít stejnou daňovou sazbu nezávisle na výši svého příjmu.	23	46	23	12	11	8
Velikost soukromého vlastnictví by neměla být nijak omezována.	52	82	53	33	41	34
Velikost soukromého vlastnictví by nějakým způsobem měla být omezována.	17	6	17	24	32	12
Stát má zaručit, aby ten, kdo chce pracovat, dostal práci.	46	27	43	61	67	42
Kdo chce pracovat, musí se o získání práce postarat sám.	29	56	27	15	19	21
Hlavní prioritou hospodářské politiky vlády má být snaha o zdravé veřejné finance.	40	61	40	29	29	23
Hlavní prioritou hospodářské politiky vlády má být boj s nezaměstnaností.	27	17	27	27	46	29
To, co společnost vyprodukuje, by nemělo být nijak přerozdělováno, každý má mít tolik, kolik vydělá.	43	69	45	29	31	22

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
To, co společnost vyprodukuje, by mělo být přerozděleno tak, aby nakonec měli všichni přibližně stejně.	22	12	18	28	46	23
Je nutné omezit příliv zahraničního kapitálu, protože omezuje hospodářskou nezávislost ČR.	35	25	36	40	53	21
Není důležité, zda kapitál je domácí či zahraniční, pokud stimuluje produkci a vytváří nová pracovní místa.	32	48	35	22	23	19
Aby hospodářství dobře fungovalo, stát má často zasahovat do ekonomiky.	31	20	33	37	43	16
Aby hospodářství dobře fungovalo, stát nemá do ekonomiky zasahovat.	25	49	25	10	21	5

Zdroj: Autor.

Práva a svobody

Každý druhý respondent si myslí, že lidem by obecně mělo být umožněno co nejvíce svobody. Výraznější podporu si svoboda jedince získává v otázce potratu (tři čtvrtiny respondentů hlasují pro to, aby o něm rozhodovala těhotná žena bez zákonných omezení). Souvisí to pravděpodobně i s mizivou podporou zásahů církve do politiky (na které se jednoznačně shodnou všechny segmenty (kromě *Ignorantů*, kteří nevědí). Naopak distancovanější názor panuje v oblasti evropské integrace (téměř polovina respondentů si myslí, že zašla příliš daleko) a přistěhovalců (tři čtvrtiny by zákony vůči nim zpřísnily). Tyto euroskeptické a proti-imigrační postoje převažují dokonce i u *Vítězů*, jakkoliv s mnohem nižší intenzitou než v ostatních segmentech.

V otázce boje s kriminalitou jsou síly prakticky vyrovnané - názor, že by se přitom neměly omezovat svobody občanů, převažuje jen o tři procentní body nad opačným názorem, podle kterého je třeba kriminalitě bránit i za cenu omezení ostatních. Ochrana životního prostředí má podporu poloviny respondentů, kteří tvrdí, že má mít přednost před zvyšováním ekonomické výkonnosti.

Tabulka 8: Práva a svobody, v %

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Nyní bychom chtěli znát Váš názor na jiné vybrané problémy. Kam byste na uvedené škále zařadil(a) svůj názor? (pro každý z dvojice protikladných výroků uvedeno % rozhodně + spíše souhlasím)						
Každý má být hodnocen jen podle svých zásluh, výkonnosti a schopností.	80	93	79	77	78	58
Lidé by měli být hodnoceni i podle toho, jaký mají pohlaví, sociální původ, věk, národnost či náboženství.	5	1	7	5	8	0
Zákony týkající se přistěhovalců a poskytování azylu mají být vůči cizincům přísnější.	75	67	76	81	89	59
Zákony týkající se přistěhovalců a poskytování azylu mají být vůči cizincům méně přísné.	6	9	5	7	2	1

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Církev nemá zasahovat do politiky.	75	78	77	79	76	49
Církev má zasahovat do politiky.	5	6	6	3	7	5
Stát má umožnit těhotné ženě, aby se sama rozhodovala o potratu.	74	82	74	71	77	56
Stát má umělé přerušování těhotenství postavit mimo zákon.	5	5	6	4	6	3
Lidem by mělo být umožněno co nejvíce svobody.	51	74	50	42	42	32
Lidé by měli být preventivně kontrolováni a omezováni, aby nemohli porušovat práva a svobody ostatních.	16	11	15	21	26	8
Ochrana životního prostředí má mít přednost před zvyšováním výkonnosti ekonomiky.	49	57	50	44	55	33
Zvyšování výkonnosti ekonomiky má mít přednost před ochranou životního prostředí.	11	10	12	12	13	10
Evropská integrace zašla příliš daleko.	46	37	42	53	75	26
Evropská integrace by měla být prohloubena.	13	32	12	7	1	7
S kriminalitou je třeba bojovat, ale nemají se přitom omezovat práva a svobody ostatních občanů.	42	50	38	42	43	29
S kriminalitou je třeba bojovat, i když to omezuje práva a svobody ostatních občanů.	39	35	44	40	41	25

Zdroj: Autor.

Hodnocení demokracie

Navzdory naznačené dílčí kritičnosti demokracie stále získává z pomyslných ideálních forem či typů politických systémů nejlepší hodnocení: dvě třetiny jí ve školním známkování udělily hodnocení 1 nebo 2, zatímco komunismus získal jen 12% nejlepších „známek“ (také pojem kapitalismus má mnohem nižší prestiž napříč segmenty s výjimkou *Vítězů*). Zhruba tři pětiny respondentů se zároveň ztotožňují s názorem, že demokracie disponuje určitou systémovou superioritou, že je lepší než jiné formy vlády a že jde o nejlepší způsob vlády pro zemi, jako je ta naše. Současně však v obecnějším hodnotovém žebříčku demokracii „poráží“ spravedlnost. Demokracie, svoboda a kapitalismus jsou nejlépe hodnoceny mezi *Vítězi* a mírně nadprůměrně také *Centristy*. Komunismus a autoritarismus podporují zejména *Poražení* (přičemž velmi podstatnou hodnotou pro tento segment je *řád*). Se socialismem se pak ztotožňují především *Nostalgici*, kteří zároveň vyzdvihují *rovnost* jako důležitý atribut politického systému

Tabulka 9: Hodnocení demokracie, v %

	Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
Pokuste se známkami jako ve škole ohodnotit následující politické systémy podle toho, jak je Vy sám/ sama vnímáte. Jednička je nejlepší hodnocení, pětka nejhorší. (% hodnocení 1+2)						
demokracie	67	91	77	53	28	44
kapitalismus	24	54	24	8	9	11
socialismus	20	4	13	43	36	8
komunismus	12	2	6	26	29	8
diktatura	3	1	3	5	5	1
Se kterým z následujících tvrzení nejvíce souhlasíte?						
Demokracie je systém vlády, který je lepší než jiné systémy.	59	84	68	42	24	38
Autoritarismus nebo diktatura může být lepší než demokracie.	19	12	16	26	36	4
Pro lidi, jako jsem já, je jedno, jaký režim vlády existuje.	23	4	16	32	40	58
Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem? „Demokracie je nejlepší způsob vlády pro zemi, jako je ta naše.“						
(1+2) souhlasím	62	93	72	44	21	37
(4+5) nesouhlasím	12	0	5	17	46	14
Následující vlastnosti politického uspořádání jsou pro různé lidi různě důležité. Pokuste se je prosím seřadit podle důležitosti, jakou mají pro Vás osobně. (% 1. místo)						
spravedlnost	42	25	36	55	60	52
svoboda	21	36	21	12	13	19
demokracie	20	33	25	10	2	16
řád	9	3	11	11	17	5
rovnost	7	3	7	13	9	7

Zdroj: Autor.

Stranická afiliace

Pokud jde o vztah ke konkrétním politickým subjektům, pomyslný žebříček pozitivního hodnocení vede - nikoli překvapivě - hnutí ANO 2011. Jde o jedinou stranu, které projevuje sympatie více než třetina respondentů (ostatní strany dosahují maximálně polovičních hodnot) a která má vyrovnaný podíl respondentů s pozitivním i negativním postojem. U všech ostatních stran převládá druhá skupina.

V kontextu celkového vzorku je hodnocení všech dalších stran velmi vyrovnané, značně se však liší názory jednotlivých segmentů. *Vítězům* jsou nadprůměrně sympatické všechny strany současné vládní koalice – zejména ODS, ale také STAN, Piráti, TOP 09 i KDU-ČSL. Výrazné nesympatie pociťují naopak ke KSČM a SPD. V jednom aspektu se překvapivě shodnou s *Poraženými* – a tím je většinově negativní hodnocení ANO. *Poražení* však mají ve všech ostatních ohledech na jednotlivé strany zcela opačný názor – pozitivně hodnotí zejména SPD a také KSČM, naopak všechny ostatní strany hodnotí velmi negativně. K *Poraženým* mají blízko *Nostalgici*, avšak se dvěma podstatnými rozdíly: výrazně pozitivněji

hodnotí KSČM a také ANO. *Centristi* projevují mírně nadprůměrné sympatie pouze k sociální demokracii a současné vládní strany hodnotí podobně jako celkový vzorek. *Indiferentním* není žádná ze stran dostatečně blízko.

Tabulka 10: Sympatie/nesympatie k politickým stranám, v %

Co si myslíte o jednotlivých politických stranách, pokud jde o Vaše sympatie a nesympatie? 0 = silné NESYMPATIE 10 = silné SYMPATIE (strany řazeny podle % sympatie, 7-10)		Celek	Vítězové	Centristi	Nostalgici	Poražení	Indiferentní
ANO 2011	(0-3) nesympatie	36	51	35	23	50	19
	(7-10) sympatie	37	30	38	52	32	19
Piráti	(0-3) nesympatie	54	36	52	68	80	32
	(7-10) sympatie	18	35	18	9	7	8
ČSSD	(0-3) nesympatie	48	66	41	39	75	25
	(7-10) sympatie	17	11	20	24	8	4
KSČM	(0-3) nesympatie	54	89	66	18	42	22
	(7-10) sympatie	17	4	10	37	31	10
SPD	(0-3) nesympatie	56	79	59	41	46	27
	(7-10) sympatie	17	6	13	26	37	10
ODS	(0-3) nesympatie	60	35	58	80	89	34
	(7-10) sympatie	15	44	12	3	3	8
STAN	(0-3) nesympatie	53	33	51	69	82	22
	(7-10) sympatie	12	33	11	3	3	5
TOP 09	(0-3) nesympatie	66	47	67	84	91	29
	(7-10) sympatie	10	28	10	2	2	3
KDU-ČSL	(0-3) nesympatie	59	42	59	74	85	25
	(7-10) sympatie	9	20	10	3	4	5

Zdroj: Autor.

Závěrem

Souvislost politického přesvědčení a různých podob paměti patří k důležitým tématům historických, sociologických i politologických analýz. Vysvětlit vzestup autoritářských hnutí ve 20. století i emancipačních a demokratizačních snah bez zkoumání toho, jak jejich aktéři užívali obrazy o své minulosti, nejspíš ani není možné. Výpovědi historických svědků o minulém jsou přitom vždy nebo téměř vždy zároveň reflexí současného. Každý pamětník disponuje vlastním historickým příběhem se spontánním vědomím významu a tento příběh pak integruje do ryze aktuálních politických/hodnotových dispozic.

Minulost a současnost spolu ve veřejném plénu neustále rozmlouvají. Esence minulosti aktivně přesahuje do současného života a politiky. Je podstatnou vrstvou „politiky paměti“. Udává rámec „politichnu“ a politika, ale i veřejná sféra v nejširším významu, tuto minulost neustále zrcadlí. Veškeré přemýšlení o minulém světě jej nanovo zpřítomňuje a dává pravý význam tomu, čím žijeme tady a teď. „Komunismus“ a „revoluce“ (a zejména jejich

paměťové odrazy) jsou v tomto smyslu i nadále prožívanou realitou. Mají silný mobilizační efekt i přímé (de)legitimizující implikace ve společenském a politickém diskurzu. Odlišné interpretace otevřených témat minulosti a všemožné „komunistické“ reminiscence jsou nabitě politizací a emocemi. Jako podstatná součást ideologické profilace politických aktérů jsou každodenně přítomny nejen v odborných debatách, doslova prosycují i běžné sociální bytí, kulturní a uměleckou sféru a zprostředkovaně i sociologická šetření.

Skutečnost, že je společnost silně politicky diferencována na základě různých sociálních charakteristik, je nezpochybnitelný, ale také v zásadě triviální fakt. Českou listopadovou kulturu a zejména její politické štěpení jsme se v tomto textu pokusili zasadit právě do obrazů komunistické minulosti. Důraz byl přitom kladen na sociální (třídní) rozvrstvení, jímž představy o komunistické diktatuře integrálně prostupují a specificky dotvářejí.

Potvrdili jsme předpoklad, že málokteré téma tak výrazně naší společnost (či přinejmenším její pamětnickou část) rozděluje jako právě obrazy osobností, každodennosti a celkově povahy režimu mezi léty 1948 a 1989. A také to, že sociální distinkce ustavené v minulosti se i dnes silně propojují s těmito kulturními reprezentacemi (v našem případě komunistické minulosti). Neboli že nynější politická a statusová pozice jednotlivce bezprostředně souvisí s určitým chápáním předlistopadové éry. Jeho politické postoje a hodnoty zrcadlí názory na minulost a na druhé straně tyto názory (týkající se komunistického režimu) ruku v ruce odrážejí současné politické aspirace a ideologické sebe-chápání.

Tento analytický rámec se promítl do vymezení pěti základních segmentů, které poukazují na silnou vazbu mezi představami o minulosti *byrokraticko-autoritářského* režimu a aktuální hodnotovou orientací. Jinak řečeno, zkonstruování příslušných kategorií/mentalit doložilo úzký vztah mezi historickým vědomím, obrazy a stereotypy (nebo určitou kulturou paměti) a jejich konkrétní politickou instrumentalizací, která vytváří specifickou politickou identitu.

Šetření pamětníků v řadě zkoumaných dimenzí zároveň podpořilo důležitou tezi (jako svého druhu výzkumný *by product*), že česká společnost je stále v různých podobách prostoupena poměrně vysokou mírou egalitarismu a etatismu - možná více, než je na první pohled zřejmé. Očekávání, podle něhož je státu připisována odpovědnost za štěstí (*well-being*) občanů, je minimálně ve starší populaci stále velmi silné a nutně se nemusí být v rozporu ani s liberalismem ve smyslu důvěry v kapitalismus/trh (resp. různými představami o tom, co je to trh). V dílčích segmentech je tento obecný rys sice oslaben intuicí, že meritokratický princip nelze zcela obejít (a že by výkon měl plnit motivační roli), avšak velké sociální rozdíly jsou vnímány dominantně jako nelegitimní (a snad i proto ani ti, kteří si myslí, že „demokratický kapitalismus“ je lepším systémem, nemusí mít zároveň *jen* negativní vzpomínky na dobu komunismu).

Na úplný závěr upozorníme ještě na dva podstatné limitující faktory našeho výkladu. Za prvé, prezentovaná data byla získána před rokem 2020. Nemohou tudíž plně reflektovat některé zásadní trendy, které identifikaci politických postojů znesnadňují a které se v posledních letech dále prohlubovaly (mimo jiné i v důsledku pandemické krize či v návaznosti na ryze aktuální bezpečnostní situaci a ekonomické turbulence). Jsme svědky dynamické transformace společnosti na pozadí dramatických ekonomických proměn a všudypřítomných dopadů technologické revoluce. Bezprecedentní digitální obrat významně urychluje a utvrzuje touhu po větší různosti a tím umocňuje kulturně-politickou fragmentarizaci.

Rostoucí vliv internetu a zejména sociálních sítí od základu mění způsob konzumace zpráv či politických informací. Jednotlivec je prostřednictvím nových médií zahlcen nepřehlednou změť informačních šumů, které poskytují nebyvalý prostor pro individuální

vyjádření jedinečnosti, nezřídka prolamující konvenční pravidla a „osvobozující“ ho od dosavadních většinově uznávaných vzorců. Postoje se stávají velmi nestabilní a jejich empirické podchycení obtížnější. To, co nazýváme veřejným míněním, je právem připodobňováno k pověstným tekutým pískům. To vše pak v konečném důsledku může vést i k jistému zpochybnění i mnoha zavedených pojmů (včetně takových, jako je kolektivní paměť či historické vědomí).

Za druhé, předložený text představuje pouze jakýsi statický snímek diskutované problematiky a přísně vzato neměl a ani nemohl mít ambici postihnout dynamickou perspektivu či nastínit parametry společensko-politické změny (už z té příčiny, že podobný výzkum orientovaný ryze na pamětnickou populaci u nás v minulosti nebyl proveden). Analýza tedy pouze poskytuje průhled ke konkrétnímu stavu, a ačkoliv text obsahuje poukazy i na to, že se česká společnost mění, pro výklad těchto změn nenabízí - alespoň ne na příslušně vymezeném půdorysu - seriózní analytické nástroje. Zapracování procesuálního motivu, tedy popsání vývojových tendencí politického členění společnosti ve vztahu k individuální a kolektivní paměti období komunistické diktatury, proto případně čeká až na systematické rozvinutí v rámci budoucího navazujícího bádání.

LITERATURA:

- ANDREWS, Molly (2007). *Shaping History: Narratives of Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ASSMANN, Jan (2001). *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínky a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- ASSMANNOVÁ, Aleida (2018). *Prostory vzpomínání: Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum.
- BAYER, Ivo; KABEL, Jiří (1997). Politische Kultur der Tschechischen Republik und ihre Transformation. *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und Internationale studien*. No. 40.
- DALTON, J. Russell (1988). *Citizen Politics in Western Democracies. Public Opinion and Political Parties in United States, Great Britain, West Germany and France*. Chatham: Chatham House Publisher.
- EKMAN, Joakim; LINDE, Jonas (2005). Communist Nostalgia and the Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. Vol. 21, no. 3, pp. 354-374. <https://doi.org/10.1080/13523270500183512>.
- GADAMER, Hans-Georg (2010). *Pravda a metoda*. Praha: Triáda.
- GALASIŇSKA, Aleksandra; GALASIŇSKI, Dariusz (eds.) (2010). *The Post-Communist Condition: Public and Private Discourses of Transformation*. Amsterdam: John Benjamins.
- GJURIČOVÁ, Adéla; KOPEČEK, Michal (eds.) (2011). *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- HAMPL, Stanislav; VINOPAL Jiří; ŠUBRT Jiří (2011). Reflexe novodobých českých dějin, sametové revoluce a současného vývoje v názorech veřejnosti. *Naše společnost*. Vol. 9, no. 1, pp. 19–30.
- HALBWACHS, Maurice (2010). *Kolektivní paměť*. Praha: SLON.
- HAVELKA, Miloš (2001). *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha: NLN.

- HLOUŠEK, Vít (2000). Konfliktní linie v 'postkomunistických' systémech politických stran. *Politologický časopis*. Vol. 2000, no. 4, pp. 373-395.
- HLOUŠEK, Vít; KOPEČEK, Lubomír (2004). *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- HLOUŠEK, Vít; KOPEČEK, Lubomír (2008). Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics Between Persistence and Change. *East European Politics and Societies*. Vol. 22, no. 2, pp. 518-552. <https://doi.org/10.1177/0888325408315833>.
- HOLÝ, Ladislav (2001). *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha: SLON.
- CHYTILEK, Roman; EIBL, Otto (2011). České politické strany v politickém prostoru. *Sociologický časopis*. Vol. 47, no. 1, pp. 61–88. <https://doi.org/10.13060/00380288.2011.47.1.04>
- KALINOVÁ, Lenka (2012). *Konec nadějím a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia.
- KLICPEROVÁ-BAKER, Martina (2007). *Demokratická kultura v České republice*. Praha: Academia.
- KUNC, Jiří (2000). *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha: SLON.
- KUNŠTÁT Daniel (ed.) (2014). *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia/Sociologický ústav AV ČR.
- KOLÁŘ, Pavel; PULLMANN, Michal (2016). *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro studium totalitních režimů.
- LEWIS, Paul (2000). *Political Parties in Post-communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- LINEK, Lukáš (2008). Kdy vymřou voliči KSČM? K věkové struktuře elektorátu KSČM. *Politologický časopis*. Vol. 15, no. 4, pp. 318–336.
- LINEK, Lukáš (2010). *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Praha: Slon.
- MACHONIN, Pavel; TUČEK, Milan (1996). *Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři*. In ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta (a kol.). *Transformace české společnosti 1989-1995*. Brno: Doplněk, pp. 9-49.
- MATĚJŮ, Petr; VLACHOVÁ, Klára a kol. (2000). *Nerovnost, spravedlnost a politika. Česká republika 1991-1997*. Praha: SLON.
- MARKOVÁ, Ivana (ed.) (2004). *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*. British Academy/Oxford University Press.
- MAYER, Françoise (2009). *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo, Praha.
- MASLOWSKI, Nicolas; ŠUBRT, Jiří a kol. (2014). *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum.
- MOŽNÝ, Ivo (1999). *Proč tak snadno*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- NORA, Pierre (1998). Mezi pamětí a historií: problematika míst. *Cahiers du CEFRES*. Vol. 10, pp. 39–64.
- NOVÁK, Miroslav; VLACHOVÁ, Klára (2001). *Linie štěpení v české republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality*. Sociologické texty/Sociological Papers 01:08. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava (1998). *Role vědomí v dějinách*. Praha: NLN.
- PITHART, Petr (2009). *Devětaosmdesátý*. Praha: Academia.
- POLLACK, Detlef (ed.) (2003). *Political Culture in Post-communist Europe: Attitudes in New Democracies*. Farnham: Ashgate.

- PULLMANN, Michal (2011). *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- PUTNAM, Robert D. (1993). *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- RÜSEN, Jörn (2004). Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development. In SEIXAS, Peter (ed.). *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, pp. 63–85.
- SEIXAS, Peter (2004). Introduction. In SEIXAS, Peter (ed.) *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, pp. 3–24
- SMITH, Michael L.; MATĚJŮ, Petr (2011). Restratifikace české politiky. Vývoj třídně podmíněného volebního chování v České republice v letech 1992–2010. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*. Vol. 47, no. 1, pp. 33–60. <https://doi.org/10.13060/00380288.2011.47.1.03>.
- STRAUB, Jürgen (2005). Telling Stories, Making History: Toward a Narrative Psychology of the Historical Construction of Meaning. In STRAUB, Jürgen (ed.). *Narration, Identity, and Historical Consciousness*. New York, Oxford: Berghahn Books, pp. 44–99.
- SUK, Jiří (2003). Labyrintem revoluce. *Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor.
- SZTOMPKA, Piotr (2004). The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. In ALEXANDER, J. C.; EYERMAN, R.; GIESEN, B.; SMELSER, N. J.; SZTOMPKA, P. (eds.). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 155–195.
- ŠUBRT, Jiří; VINOPAL, Jiří; HAMPL, Stanislav; PULLMANN, Michal (2012). The Velvet Revolution and Modern Czech History in the Eyes of the Czech Population. *Politologický časopis/Czech Journal of Political Science*. Vol. 2012, no 1, pp. 46–66.
- ŠUBRT, Jiří, VINOPAL, Jiří (2010). K otázce historického vědomí obyvatel České republiky. *Naše společnost*. Vol. 8, no. 1, pp. 9–20.
- ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka (2010). Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*. Vol. 2, no. 1, pp. 9–29.
- ŠUBRT, Jiří (2011). Antinomie sociální paměti. *Sociológia*. Vol. 43, no. 2, pp. 133–157.
- VAŠÍČEK, Zdeněk; MAYER, Françoise (2008). *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno: CDK.
- VEČERNÍK, Jiří (ed.) (1998). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.
- VELIKONJA, Mitja (2009). Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-Socialist Countries. *East European Politics and Societies*. Vol. 23, no. 4, pp. 535–551. <https://doi.org/10.1177/0888325409345140>
- VLACHOVÁ, Klára; MATĚJŮ, Petr (1998a). Krystalizace politických postojů a politického spektra v České republice. *Sociologický časopis*. Vol. 34, no. 2, pp. 145–170. <https://doi.org/10.13060/00380288.1998.34.2.03>.
- VLACHOVÁ, Klára; MATĚJŮ, Petr (1998b). Role politicky relevantních hodnot ve volebním rozhodování v České republice. *Sociologický časopis*. Vol. 34, no. 2, pp. 171–193. <https://doi.org/10.13060/00380288.1998.34.2.05>.